Váczy Péter

A HUNOK EURÓPÁBAN

ATTRAKTOR
Máriabesnyő – Gödöllő
2010

Eredeti megjelenés:

Váczy Péter: *A hunok Európában*
In: *Attila és hunjai* – szerk: Németh Gyula
Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1940.

A címlapon szereplő rajz Balla Ferenc munkája
Címlapterv: CsumP Stúdió
Műszaki szerkesztés: DTP Factory

ISBN 978-963-9857-49-0

Felelős kiadó az Attraktor Kft. ügyvezetője.
A nyomdai munkákért felel a Gelbert Kft. ügyvezetője.

Első fejezet

A NYUGATI STEPPÉK ÚJ URAI

A hatalmas euráziai steppeövet az Altai és a T'ien san hegyláncolatai szinte kettévágják derékban egy keleti (Mongólia) és egy nyugati (Turkesztán, Nyugat-Szibéria, Pontus) félre s csupán keskeny homokos átjárót hagynak nyitva Dzungáriában. Mielőtt a hunok (hiung-nu-k) hatalmi terjeszkedése, majd vándorlása megindult volna, az egész nyugati steppén az iráni nomádok voltak az urak. A steppeöv legnyugatibb nyúlványain a szkíták korát (Kr. e. 7–4. sz.) a szarmata idők (Kr. e. 3. sz. – Kr. u. 4. sz.) követték. Mindkét nép tulajdonképpen abból a nagy szaka népcsaládból rajzott ki, mely az egész turkesztáni, sőt a szibériai steppét is megszállva tartotta. A szakák több változatban egy keleti-iráni nyelven beszéltek. Ez a nyelv még ma sem halt ki egészen, él kései leszármazóiban: a turkesztáni jaghnóbiban, egyes Pámir-nyelvjárásokban és részben az afgánban. A szogdok nyelve is a szaka volt. Minthogy ők közvetítették a Kínából és Indiából érkező cikkeket nyugatra, a Fekete-tenger felé és Perzsiába, Közép-Ázsiában a kereskedelem hosszú ideig szogd nyelven folyt.

Kínai írók szerint szakák tartják kezükben Ferganát és a T'ien san keleti oldalán Kásgárt, a keleti karavánút legfontosabb gócpontjait. Ott is ők ülnek, ahol a Tárim-medencéből a selyemút Indiába ágazódott el. Khotan a fennmaradt nyelvemlékek alapján ítélve még a középkorban is szaka város volt. A Tárim-medence északi peremvárosaiban többféle dialektusban egy még archaikusabb színezetű indoeurópai, még pedig kentum-csoportbeli nyelvet beszéltek. Lakói csak a 9. század közepe óta törökösödtek el az ujgur hódítók nagytömegű betelepedése következtében. Addig minden életmegnyilvánulásukban, a ruházat divatjától kezdve a szellemi világ dolgaiig az indo-iráni kultúrvilághoz igazodtak. A falfestményekről, melyekre hajdani lakóhelyeik romjai közt csak nem régiben bukkantak, európai arcok néznek le ránk. A szőkés-vereses haj, a szem kék vagy zöldesbe játszó színe vitathatatlanul amellett tanúskodik, hogy nemcsak nyelvük alapján, hanem faji összetételükben is az indoeurópai közösséghez tartoztak. Ezek az indoeurópai és iráni nyomok a Tárimmedence keleti kapujáig követhetők. A Nan san északi steppe-oldalain, a „selyemút" kiindulási pontjait a jüe-csi-k harcias, hatalmas lovas nomád népe szállta meg; ők Baktria későbbi leigázói. Tőlük délkeletre már a kínaiak földmívelő falvai terültek el a Huang ho termékeny lösztalajú völgyében. Tovább északkeletre és északra Mongólia következett török, mongol és tunguz népeivel. Ide se az irániak, se az indoeurópaiak nem merészkedtek be, de hatottak rájuk, alakították kultúrájukat.

Észak felé az iráni nomádok kitöltötték az egész nyugati steppét s felnyomultak egészen az erdőhatár széléig; még a steppe-szigeteket is birtokukba vették. Ők például a Minuszinszk-medence megszállói a Felső-Jeniszejnél. Azok az emberi koponyák, melyek az Oglakty területén kiásott Kr. u. 1–2. századbeli sírokból kerültek elő, félreismerhetetlenül indoeurópai jellegűek. Minuszinszk fokozatos eltörökösödése csak a 3. század után következett be egy orosz író szerint. Ezért valószínű, hogy a nyugatabbra eső ligetes steppék lakói is irániak voltak. S valóban Strabon nemcsak Fergána lakosságát hívja szakának, hanem azokat a nomád népeket is, amelyek a Jaxartes másik oldalán tanyáztak. A kínaiak szerint is a T'ien san északi steppeoldala szaka népnek adott hajlékot.

Iráníak és indoeurópaiak szállásai sorakoznak a Pontustól a Huang ho forrásvidékéig és az Altajig. Övék a föld, övék a politikai és kulturális vezetés. Más etnikumú népek – és hogy lehettek ilyenek, azt fel kell tételeznünk – szinte elveszni látszanak ebben az iráni és indoeurópai tengerben. A hunok nyugati előtörésének épp abban van világtörténeti jelentősége, hogy véget vetett az iráni nomádok hegemóniájának a steppén – a városok nem-török jellege hosszabb ideig megmarad – és hogy lehetővé tette a nyugati steppe fokozatos eltörökösítését.

Elsőnek azok az iráníak kénytelenek átadni helyüket a török-nyelvű népeknek, akik közvetlenül a mongol steppe szegélyén tanyáztak. Így a jüe-csi-k már Kr. e. 174–160 körül elhagyják Nan san menti

hazájukat és Baktriába költöznek, mely ettől kezdve Tokharisztán néven szerepel. Azután három nagy török népet látunk leereszkedni az Altaj és a Tarbagataj hegyoldalairól a nyugati steppe erdősebb szegélyére: a ting-linget, a kie-k'unt és a ho-k'u népet. Az első nevét a török „mókus" (*ting*) szóból kapta, pásztorkodás mellett főleg prémekkel foglalkoztak. A másodikban sokan a kirgizek őseit ismerik fel. A harmadikban, a ho-k'u népben a bolgár-törökök népes családját kell gyanítanunk. Valamennyien a nyugati steppe szibériai erdős övezetében helyezkedtek el. A Kr. u. 3. század közepén egy kínai geográfus (műve a Wei lio) a ho-k'u népet valahol a Balkas-tó és az Irtis között, a ting-lingeket a Szary szu és az Isim folyamterületén, a kirgizeket pedig a mai Turgaj steppén találta. Helyzetüket a szóbanforgó népek megőrizték egészen az 5. század közepéig, az avar időkig. A nyugati steppe déli, turkesztáni szegélye a mindinkább nyugatabbra költöző hiung-nu-knak jutott. Dzungárián előtörve elérik a Jaxartest, az alánok megsemmisítése után a Káspi-tengert. Az alánok bukása a folyamat utolsó eseménye.

Alánia meghódítása után a hunok nem fordultak mindjárt nyugat felé: a római imperium keleti provinciáit kezdték fosztogatni. A 359. évi perzsa hadjárat alkalmat adott nekik arra, hogy megismerjék Kis-Ázsia gazdagságát. 363–373 közt a Kaukázuson át betörnek Arméniába, végig száguldanak a római Mezopotámián és Edesszáig is eljutnak. Szent Efraim, a szír egyház kimagasló alakja röviddel előbb költözött a városba Nisibisből, így tulajdon szemeivel lát-

hatta, mint hágtak fel az istentelenek a város magaslatára, hogy meggyalázzák az Úr dicsőségére emelt férfi és női szerzetesházakat. A hunok kegyetlenségükkel és vadságukkal nagy rémületet keltettek a provinciák lakosságában. Efraim Góg és Mágóg népét fedezi fel bennök, akiknek jövetelét előre megjósolta Ezékiel próféta. Azt írja, gyermekek húsát eszik, asszonyok vérét isszák. Kiabálásuk oroszlánok bősége. Paripáikon szélvészként repülnek tova az ég és a föld határai között. Félelmet keltenek az egész földkerekségen, melyet özönvíz módjára borítanak be hadaikkal. Nincs senki, aki ellent tudna állni fegyvereiknek. Ez az első leírás a hunokról a nyugati irodalomban.

A Donnál feltűnő hunok törökös jellege szembeszökő. Török először is külső alkatuk. Ammianus Marcellinus szembeállítja az iráni alánokat velük, hogy annál élesebben mutatkozzék az új hódítók idegen rútsága. Míg az alánok magas növésűek és szép alkatúak, hajuk jobbára szőke – e leírás a mi alánjainkra, a jászokra is jól ráillik –, a hunok minden szépség nélkül valók, megöregszenek a nélkül, hogy szakálluk kinőne, tagbaszakadt, erős, vastagnyakú emberek, görbék és formátlanok s úgy festenek, mintha kétlábú állatok vagy inkább durván kivájt emberábrázatú tuskók volnának, melyek a hidak párkányait szokták díszíteni. Jordanes leírása se valami hízelgő. Szerinte arcuk ijesztően fekete, inkább valami idomtalan húsgombóc, mint emberi ábrázat, s szemük helyén csak pontok látszanak. Jordanes is kiemeli, hogy bajusz és szakáll nélkül öregednek meg és ifjúságuk

szépség nélkül való. Noha alkatra kicsinyek, ügyesen mozognak és gyors lovasok. Széles vállúak és nyilazásra mindig készek, nyakuk izmos és büszkeségtől feszülő. Jordanes Attilát is ilyennek rajzolja. Attilája alacsony termetű, széles mellű, feje nagy, szemei aprók, szakálla ritka, orra tompa, arcszíne rút. A hun külseje Claudianus költő szerint is ocsmány. Sidonius szerint még a gyermekek arca is ijesztő. Szűk fejben végződik zömök termetük. Szemeik távol állnak egymástól a homlok alatt két gödörben. Ő is azt mondja: a szemek csupán pontok. Arcuk széles és orruk nincs is. Mellkasuk hatalmas, vålluk széles. Ha gyalog járnak, termetre közepesek, lovon felsőtestük megnyúlik.

A hun jelleg ezekből a leírásokból éles körvonalakban bontakozik ki. Egy mongolos beütésű török fajta áll előttünk. Különös ismertetőjele a rút arcszín, a tompa orr, a kerek fejben ülő aránylag apró szemek, a „kálvinista" nyak és a zömök testalkat. Aki például elolvassa Radloff sorait a kirgizek, vagy az altaji kalmükök külsejéről, annak az egyezések mindjárt fel fognak tűnni. Még az a látszólag semmitmondó megállapítás is, hogy a hunok szakálla, bajusza ritkás, jól ráillik a kirgizre és a kalmükre. A hunok a halotthamvasztás divatját hozzák a pontusi steppére s így sírjaikban alig találni épen maradt csontvázat. Szerencsés véletlennek kell tehát tartanunk, hogy két hunkori sírból (Bécs-Simmering és Strážе-Vágőr Nyitra mellett) mongoloid koponyák is előkerültek. (A szekszárdi sír torzított koponyáját valószínűleg egy római szolgálatba állt alán harcosnak kell

tulajdonítanunk.) A leletek csakis a hunoktól származhattak. Az antropológia tehát igazat ad a latin íróknak. A honok törökök voltak.

De nemcsak külső alkatuk volt török, hanem nyelvük is. Sikerült kimutatni, hogy a hunok törökül beszéltek. Nyelvük azonban nem a csuvasos bolgárral egyezett, hanem azzal a török nyelvvel, melyet a türkök, ujgurok és avarok is használtak.

Második fejezet

BIRODALOMALAPÍTÁS EURÓPÁBAN

A Donon – a Tanaison – túl, mely az ókoriak szemében Európa és Ázsia határát jelképezte, már a gótok laktak. Telepeik az egész oláh síkságot ellepték egészen az Olt folyóig és északra felnyomultak Moldvába és Erdély déli hegyvidékébe. A nyugati gót ágat „erdőlakó", tervingi visigótoknak hívták. Kis helyifejedelmek kormányzata alatt éltek, akárcsak régen, amikor még fent, északon tanyáztak. A keleti gótok országa a Dnyesztertől a Donig terjedt. Ők voltak a „puszták lakói" (*gruntungi austrogoti*). Ellentétben nyugati fajtestvéreikkel – alighanem alán ösztönzésre – egységes királyságot alapítottak, mely a 4. században, Ermanarik királyuk alatt érte el legnagyobb kiterjedését. A herulok az Azovi-tenger körül, a szláv venétek a Dnyeper felső folyamterületén, a baltok (*aesti*) a Keleti-tenger partvidékén, a finnugor merja, mordva és mescsera népek, mind-mind nekik szolgáltak.

Birodalmuknak a hunok vetettek véget, kik Alánia meghódítása után közvetlen szomszédaik lettek. A kortársak a hunokat hegyóriásokról legördülő szél-

vészhez hasonlították, mely hirtelen jön és útjában mindent letarol. A kép hamis. A hun, mint minden nomád nép, óvatosan, józan körültekintéssel készült fel a döntő csapásra. Így törte meg a gótok ellenállását is. Kisebb portyázó rajtaütésekkel kezdték és sikerült nekik mindazokat a népeket fellázítani, melyek csak kelletlenül hódoltak meg Ermanariknak. Aztán a legszörnyűbb rémségeket terjesztették magukról, úgy hogy a döntő ütközet napján már egy megfélemlített, harcban kifáradt sereg állt szembe velük. A gótokat teljesen megzavarta a hunok lovas nomád harcmodora. Ők germán módra szabályos kézitusára készültek fel, nehéz, sűrű hadirendben. Nagy volt a meglepetésük, midőn a hunok semmiképp sem akartak álló harcba bocsátkozni velük, hanem csupán messziről próbálták nyilaikkal, váratlan megrohanással soraikat megbontani. Ermanarik, látva serregének szétzüllését, kétségbeesésében önmaga oltotta ki életét (373–374 körül).

A győzők nagylelkűeknek mutatkoztak: a gótok megtarthatták eddigi szállásaikat, sőt királyt is választhattak maguknak uralkodóházukból. De minthogy Ermanariknak nem volt uralkodásra alkalmas fiutóda, az amálok egy másik ágából választottak fejedelmet Vithimir személyében. Ez a gót birodalom helyreállítására törekedett. Zsoldba fogadott kisebb hun csoportokat – nomádok mindig kaphatók portyázásra – és azután megindította hadjáratait a környező népek ellen. Amint a hunok látták, hogy a gótoknak az önállóság a fejükbe szállt, sereget küldtek megleckéztetésükre. A sereget Balamber vezette.

De most se nyers erővel akartak győzni. Cselhez folyamodtak. Pártviszályt szítottak a gótok közt és azután szövetségre léptek Vithimir ellenfeleivel, akik a királyi dinasztia félretolt Ermanarik-ágát szerették volna trónra juttatni. A hun sereg megindult... Vithimirnek nyíl fúródott homlokába és rövid, nem egészen egy éves uralkodás után meghalt (375 körül).

Vithimir fia, Viderik még kiskorú volt. Így a megvert gót párt vezérei, Alatheus és Saphrax tanácsosabbnak találták, ha felhagynak a további harccal. A nyugati gótok földjére menekültek, míg a nép zöme továbbra is a Pontusnál maradt és most már ellenkezés nélkül behódolt a hunoknak. Maguk választhatták királyukat, de a függőség jeleként ki kellett kérniök a hunok „tanácsát". Királyuk neve, Hunimund mindent elárul új helyzetükről: annyit jelent, hogy „a hunok védelme *(Mund)* alatt élő". A hunok közeledésének hírére a nyugati gótok feledve minden széthúzást ugyancsak a Dnyeszter partjánál álltak fel Athanarik vezérlete alatt. A hunoknak sikerült az eléjük küldött gót felderítő osztagot kikerülniök és az éjszaka folyamán, a hold sugarainak gyér világossága mellett, váratlanul a gótokra támadtak. Athanarik először a Szeret felső szakaszához húzódott vissza, hevenyében ásott földsáncok mögé, majd tovább nyugatra. Az Olt és a Duna közén lakó taifalokon átgázolva az erdélyi kaukalföldön keresett menedéket, az alföldi szarmaták közvetlen szomszédságában. A nyugati gótok nagyobbik része azonban nem őt, hanem régi vetélytársát, Fritigernt követte. Míg Athanarik állandó ellenségeskedésben állott a római impe-

riummal, addig ez szövetkezett Valens császárral, sőt felvette Valens hitét, az ariánus-kereszténységet. Levonult az Al-Dunához és hivatkozva politikai múltjára és ariánus hitére, bebocsátását kérte a birodalomba. Seregét mint valami hátvéd kísérte Alatheus és Saphrax keleti gót népe.

Konstantinápolyban ekkor Valens volt a császár. Akárcsak korán elhunyt bátyja, Valentinianus, mint amolyan félművelt katona, minden áron utánozni szerette volna a dicső Konstantinos-ház görög litterátorságát. Ennek a humanista hagyománynak Rómában Ausonius költő, Konstantinápolyban pedig egy peripatetikus, Aristoteles-követő bölcselő, Themistios volt a hivatalos képviselője. A pogány Themistios nagy befolyásra tesz szert a császári udvarban, Constantiustól Nagy Theodosiusig ő a császári ház legfőbb bizalmasa. Valens is hatása alatt állt. Kormányzata rosszul sikerült, torz illusztrációja annak, amiért a bölcselő hevült és amit oly szeretettel kötött császár-tanítványa lelkére. Minthogy a császárban az isteni világrend nyilatkozik meg és a császár Isten képmása, nagy feladat az ő feladata: rá vár a limesen túli barbárság beillesztése az isteni uralom földi rendszerébe, az imperiumba. Helytelen volna a bűnözőket halállal sújtani. Arra kell törekedni, hogy „megjavuljanak" és hogy ismét értékes tagjai legyenek a társadalomnak. Ugyanígy méltatlan volna a császárhoz az is, ha a barbárt, mert külső ellenség, egyszerűen megsemmisítené. A cél csak egy lehet: meg

kell őt nyerni, „megtéríteni" a római kultúra számára. Így gondolkozott Themistios és az udvar e szellemben határozott. A császári tanácsban a döntést nagy szócsaták előzték meg. A katonák aggodalmaskodtak. Féltek, hogy a sok barbár befogadott még bajt csinál. „Azok azonban – jegyzi meg Eunapios –, akik a császár kegyében az első helyet foglalták el és akiknek szava a legtöbbet ért a tanácsban, csak letorkolták ezeket, mondván, kitűnő katonák, de a politikához nem értenek." A „hivatalnok-párt" feje pedig, Themistios, 383-ban, amidőn már foszladoztak az ábrándok felhői, még így tudott beszélni: A Trákiában letelepített gótokkal az fog történni, ami a galatákkal Kis-Ázsiában. Ezeket senki sem nevezi már barbároknak... Nevük még a régi, életmódjuk azonban már római. Ugyanazokat az adókat fizetik mint mi, katonáskodnak mint mi, hivatalokat kapnak akárcsak a római polgárok és törvény előtt sincs különbség köztük és köztünk. Kétségtelen, hogy a gótok elsősorban ennek a magasröptű, moralizáló békepolitikának köszönhették befogadásukat.

Ez a gótok betelepítésének mintegy szellemi háttere. De más, politikai okok is közrejátszottak abban, hogy a gótok kérése „több örömöt mint félelmet keltsen a császári udvarban" (Ammianus). A római polgár és a római katona útjai már Gallienus császár uralkodása óta (260–268) elváltak egymástól: a katona hovatovább már csak barbár zsoldos. Diocletianus, a nagy katonacsászár, úgy próbált segíteni az elpolgáriasodás nyomán jelentkező rekruta-hiányon, hogy bevezette a volt katonák fiainak *(veteranorum filii)* kötelező katonaszolgálatát, a földesurakat pedig

colonuskatonák kiállítására szorította. Az általános munkáshiány következtében természetesen egyetlen egy földesúr se adta szívesen katonának colonusát, vagy ha eleget is tett a kötelezettségnek, csak a leghitványabbakat küldte a császár seregébe. Valens ép ezért nagy hadi reformra szánta el magát. A rendes hadkeretek kitöltése római polgárokkal és colonusokkal felesleges; elegendő egy egészen kisszámú derékhad is, hiszen a tulajdonképpeni seregeket a betelepedő barbárok közül fogják ezentúl összetoborozni. „Lenézte a veteránokat" – hányják szemére a kortársak –, holott a múlt nagy háborúit ezek az érdemes hadfiak viselték. Valensnek azonban colonusrekrutákra sincs szüksége. A római birtokososztály nagy örömére ezentúl valamennyi provincia arannyal válthatta meg rekruta-kiállítási kötelezettségét. A hiányzó katonaanyagot a betelepülő gótok hadkontingenseiből kívánta pótolni. Nyilvánvaló, Valens császár 376-ban oly reformot akart életbe léptetni, mely csak Nagy Theodosius halála után vált valóra. A hanyatló császárságnak végül nincs már rendes hada, a dicső légiókat és auxiliákat alkalmilag összeszedett zsoldos seregek váltják fel. Valens abban is példát adott az utódoknak, hogy a limesen belül – eddig csak kívül – letelepített barbár néppel kötött foedust. A későbbi foedusok (380, 382) mintája az a szerződés volt, mely közte és a gót Fritigern közt jött létre.

376 őszén a mai Silistriából futottak ki azok a hajók, melyek a gót menekültekért mentek. A nagy zűrzavarban a rómaiak elmulasztottak túszokat szedni s

arra sem ügyeltek, hogy a gótok lerakják fegyvereiket, noha mindezt a császár a parancsnokok lelkére kötötte. Az éhes, vert csapatot végsőkig bőszítette a római parancsnokok gaz üzérkedése az élelmiszerekkel. Amikor tehát 377 elején Marcianopolisnál viszályba keveredtek kísérőikkel, az éhségtől és méltatlan bánásmódtól felizgatott tömeg nyílt lázongásba tört ki: megfúvatták szörnyű hangú kürtjeiket, zászlóikat meglobogtatták a szélben és hordákba verődve nekiestek a védtelen falvaknak, csak a megerősített városok tudták tartani magukat. A perzsa hadszíntérről elősiető római hadaknak már-már sikerült beszorítani a gótokat a Haemus és a Duna közé, amikor Fritigern merész fordulattal szövetkezett népe megrontójával, a hunokkal. Nem lehetett valami nagyszámú az a hun-alán raj, mely Fritigern hívására a Dunán átkelt. Mindenesetre elég volt arra, hogy a rómaiak feladják a Balkán-hegység megerősített hágóit, a második „limest". A torlaszok kinyíltak és a gótok, kikhez időközben Alatheus és Saphrax keleti gótjai is csatlakoztak, egész Konstantinápolyig végigpusztították Trákiát (377 végén). Ezeknek a szomorú eseményeknek hírére a császár a szerencsétlen Arméniát sorsára bízta és a sereg zömével a perzsa frontról a gótok ellen ment. A győzelem könnyűnek látszott. Anélkül, hogy megvárta volna császártársa, Gratianus nyugat-római segédcsapatainak megérkezését, megütközött velük Hadrianopolis (Drinápoly) közelében. De a hadi szerencse Fritigernek kedvezett. A győzelmet a barbár ismét a hun-alán segédcsapatnak köszönhette, mely Alatheus és Saphrax

keleti gótjaival együttesen váratlan berohanással eldöntötte a csata kimenetelét. Valens halálát lelte a csatatéren és vele odaveszett a római hadseregnek mintegy kétharmad része (378. aug. 9.). Így az emlékezetes hadrianopolisi csata – a kortársak innen datálták a birodalom felbomlásának kezdetét – nemcsak a gótoknak hozott dicsőséget, hanem mellettük a hunoknak és alánoknak is.

A megvert római sereg szétszóródott és a védtelenül maradt trák provinciákban nem volt többé senki sem, aki a hunok és alánok kisebb csapatával együtt pusztító gótoknak útját állhatta volna. Csak olyan megerősített városok, mint Hadrianopolis, Heraclea vagy maga a főváros, Konstantinápoly tudtak dacolni a szörnyű áradattal. Majd ellátogatnak Illyricumba, sőt fosztogató rajaik feltűnnek Itália kapujánál, a Juli Alpoknál is. Az új kelet-római császárnak, Theodisiusnak csak a 379. év végén sikerül a dunai limes mentén a békét ismét helyreállítani, de csak rövid időre. A barbároknak kellett a harc, hiszen jórészt abból éltek. A Dunán átúsztatva Fritigern meg sem állt nyugati gótjaival Makedóniáig. A császárt barbár zsoldosainak árulása folytán teljesen váratlanul érte a támadás, úgy hogy a gótok egész Görögországot kirabolhatták, csupán a városok adtak védelmet a lakosságnak (380 tavaszán). Ezalatt a barbárok egy másik csoportja, Alatheus és Saphrax keleti gótjai, az alán és hun segédcsapatokkal egyetemben, Fritigernnel összejátszva Felső-Moesián át betörtek Pannóniába és sok útjukba esett várost, köztük Mursát (Eszék), Stridont (a pannón-dalmát határon), elhamvasztottak.

Ettől az időponttól kezdve a barbár szövetségesek útjai elváltak egymástól. Külön vesznek részt a hadjáratban és amikor végre megbékélnek a rómaisággal és Róma zsoldjába állnak, más-más provinciában kapnak új hazát. Fritigern nyugati gótjait Theodosius Alsó-Moesia és Dácia ripensis egymással szomszédos részein telepíti le, Alatheus és Saphrax keleti gót népcsoportjának, valamint a hozzájuk szegődött hun és alán rajnak viszont Felső-Pannóniában jelöl ki Gratianus szállást. A nomád hunok és alánok e területnek kétségkívül északi stepperészét vették birtokukba, a Rába és a Fertő-tó közötti sós pusztaságot, melyet hajdan *deserta Boiorum*-nak hívtak és mely több mint négyszáz év multán ugyancsak egy steppenépnek, a megvert avarságnak válik menedékévé. A keleti gótok telepei minden bizonnyal tőlük délre, a mai Zala megyének megfelelő, erdősebb vidéken feküdtek.

Valens álma beteljesedett. A limesen belül barbárok telepednek le katonáskodás céljából, saját elöljáróik fősége alatt. Magukra veszik az eddigi római „*limitanei*" hadi terhét és bizonyosszámú hadkontingens kiállítására kötelesek. Mindezért adómentességet élveznek és zsoldot húznak. A keleti gótokkal, majd két év múlva (382) nyugati gótokkal is nyélbeütött foedust úgy ünnepelte a barbárbarát irányzat, mint valami nagy győzelmet. E politika lelke, Themistios büszkén jelenti ki, hogy sohasem volt még ily hatalmas a római had. Theodosius panegyricusa pedig így zengi urának dicséretét: „Kegyességed által elbájolva oly tömegével tódult Hozzád mindannyi szkíta nép-

ség, hogy úgy tűntél fel, mintha a sorozást, melyet elengedtél a rómaiaknak, barbáraidnak tetted volna kötelezővé. Ó, megemlékezésre méltó dolog! Római vezérek és római zászlók alatt vonul fel az, aki valamikor még Róma ellensége volt, és oly hadijelvényeket követ, melyekkel nemrég még szembenállott." És nem kell-e bizakodni a jövőben, amikor a befogadott gót hadfiak szemmelláthatóan a rómaiasodás és polgáriasodás útjára léptek? Igaz, a provinciák népe tulajdonképpen nekik adózik, annonát, pénzt, élelmet kapnak ezek a barbárok, de vajjon nem kellett-e a légiókat is fenntartani? Mindez azonban hiú reménynek bizonyult. Fritigern nyugati gótjai azok, akik később Alarik vezetése alatt Invicta Roma kifosztására vonulnak és akik kevéssel utóbb foederált királyságot alapítanak Galliában (418). Ezzel sírásói lesznek a nyugat-római császárságnak.

380-ban a keleti-gótok egy töredékével egy hun és egy alán raj is betelepszik Pannóniába. Számuk nem lehetett túlnagy. Ammianus kifejezetten említi, hogy csak „egynéhányan" voltak, Theodosius császár panegyricusa pedig azt állítja róluk: „Féltek attól, hogy csekélynek tartják számukat." Régészeti nyomaikkal azonban találkozunk. Hun íj- és nyíl-töredékek a carnuntumi késő-római tábor, valamint a bécs-simmeringi sírok archeológiai anyagában, továbbá egy hun áldozati üstnek fennmaradt darabkája az intercisai (Dunapentele) római tábor egyik késő-kori épületromjában kétségtelenné teszik, hogy a limes római őrsége között már hun zsoldosok is akadtak. Egy erősen mongoloid jellegű koponyalelet is

jelenlétük mellett bizonyít. Noha számuk nem volt nagy, mindazonáltal jelentős szolgálatokat tettek a római imperiumnak. 380-ban állnak Róma zsoldjába, 383-ban már fontos szerep vár rájuk. Minthogy Gratianus nyugat-római császárt Maximus ellencsászár tartja lekötve, a Raetiába benyomuló alamannok ellen Pannónia foederált hun-alán népe vonul. A Duna mellől előtörve, végigpusztítják az alamann falvakat, elkalandoznak egészen Gallia határig, tovább is mennének, de magasabb parancsra vissza kell fordulniok: a császár nem szeretné, ha betörésüket Gallia tényleges ura, az usurpator Maximus ellenségeskedés jelének venné. A Strassburg mellett, Mundolsheimben talált korai hun lelet minden valószínűség szerint e betörés alkalmával került germán földbe. Róma megbecsüli ezeket az alán és hun limes-őröket. Gratianus császár kedvelt alán testőrségét minden bizonnyal a Pannóniában állomásozó alán foederáltak közül válogatta ki, hiszen ő telepítette le őket katonáskodás céljából. De a hunok közül is bejut egy csapatra való a gárdába. Amidőn Athaulf, Alarik hívására, Felső-Pannóniából Itáliába siet, feltartóztatására egy 300 főből álló hun csapat is kivonul magának Olympiusnak, a nyugati császárság mindenható miniszterének parancsnoksága alatt (408). Ez a hun csapat tehát az imperium elit-hadához tartozott. Revennában székelt és őrizte az udvart. Kitüntető alkalmazása mindennél jobban mutatja, hogy az imperium mily sokra tartotta a hunok hadi tudományát.

A Duna bal partján csak kisebb portyázó hun rajok száguldoztak. Egy ilyen raj – mint láttuk – alánokkal együtt zsákmányt reményében átkel a Dunán, csatlakozik a keleti-gótok menekülő csoportjához, hogy végül mint római foederált Pannóniában kössön ki. A hunok egy másik leszakadt töredéke továbbrohan a mai oláh síkságon, átjut a Kárpátokon és egyesül a Duna-Tisza mentén tanyázó szarmatákkal. Ettől kezdve együttesen garázdálkodnak a szomszédos pannón és trák területeken. 378-ban Gratianus már harcban áll velük. Mindezek a kóbor hun rajok számban kicsinyek voltak ahhoz, hogy uralmat követeljenek maguknak a Duna-Tisza mentén lakó barbár népek felett. Önálló politikai életre képtelenek. Beolvadnak idegen népek kötelékébe.

A hunok zöme a gót hatalom megsemmisítése után is régi székhelyén, a Tanaistól (Don) keletre elterülő steppén maradt. A kortárs Claudianus a 391/392. tél eseményeivel kapcsolatban még ezt írhatta: „Van egy nép a jeges Tanaison túl, Szkítiának keletre eső legtávolabbi vidéke felé, melynél bátrabb, vadabb népet nem táplál Észak." Sőt még az 5. század első évtizedeiben is a Káspi-tó környékén volt a legfőbb hun fejedelem székhelye. Amikor 412 körül Olympiodoros a bizánci császár megbízásából hozzá készült, csak körülményes tengeri utazás után, sok veszély közepette érkezett meg a hun főszállásra. 430 táján ismét követek mennek Bizáncból a hun nagyfejedelemhez, de ekkor már nem a tengeren keresztül visz az útjuk, hanem a szárazföldön Serdica (Szófia) felé fordulnak és a Duna-menti Margus (Szendrő) váro-

sával szemben, a túlsó parton találkoznak a „szkíta királyokkal".

A pontusi keleti gótok a hun uralom egész ideje alatt megtarthatták ősi szállásaikat. Nem kellet félniök attól, hogy a hunok kizavarják őket onnan, hiszen a győzteseknek volt elég legelőjük. Akkor is a Dnyeszter és a Don között laktak, amidőn a Duna mentén egy új „nyugati" hun birodalom alakult ki. Az új honfoglalók mintegy átugrották őket és a nyugati gótok hajdani országában, az Al-Duna mentén rendezkedtek be először. 379-ben a nyugati gótok Fritigern, az elmenekült keleti gótok Alatheus és Saphrax vezetése alatt, még nagyobb veszély nélkül térnek vissza a Duna balpartjára. 380 tavaszán azonban már újra menekülniök kell a felbukkanó hun erők elől: elözönlik Trákiát és véglegesen római földre telepednek. Minden bizonnyal ezek voltak azok a hunok, akik Sythia provincia (Dobrudzsa) közelében ütötték fel sátraikat és akik már korán megismerkedtek a kereszténységgel.

A hun birodalom nyugati szárnya eleinte csak azt a területet szervezte meg, melyet előtte a nyugati gótok mondhattak hazájuknak. Délen a Dunáig ért, északon mélyen benyúlt Erdély bérces országába, nyugaton nem lépte át a Szörényi-hegyvidéket, melyen túl a síkságon már a szarmaták földje következett. E nyugati hun törzs természetesen csak a nomadizálására alkalmas steppeszegélyt szállta meg, vagyis a Duna partvidékét. Székhelyét a Duna-delta felé, a síkság bejáratánál kell gyanítanunk, ahonnan az utakat és az alávetett népeket könnyen szemmel

tarthatták. 381-ben vagy talán már egy évvel korábban, arról kapunk hírt, hogy ezek a hunok szkíreket és karpodákokat vontak magukhoz és így együttes erővel betörést kíséreltek meg a szomszédos római provinciákba. Theodosius császár seregei azonban szembeszálltak velük és átűzték őket a Dunán. Ekkor tehát főleg a szkírekre és a karpodákokra támaszkodtak. A szkíreket a veronai laterculus a szarmaták és a karpok közt sorolja fel. Ennélfogva Erdélyben lakhattak, alighanem a Felső-Olt völgyében. A karpodákoknak már a nevük is arra utal, hogy fészküket a hajdani Dáciában kell keresnünk. Valószínűleg Erdély délkeleti völgyeiben húzódtak telepeik.

A kilencvenes években megindulnak a hunok első nagy hadjáratai az imperium ellen. 391 decemberében, amint a Dunát jégkéreg borította, a Káspi-tótól a pannón limesig megmozdult minden barbár nép a határon és a római imperium pannón és trák provinciáira vetette magát. A szarmaták „dákokkal", vagyis a hajdani Dácia lakóival együttesen berontanak Pannóniába és a Juli Alpokig kalandoznak. Mások megint Trákiát látogatják rabló bandáikkal. Basztarnok és nyugati gótok a Duna mentéről, alánok a Maeotis partjáról, Káspi-tenger környéki népek, melyeket a költő-tudósító Claudianus archaikusan gelónoknak és masszagetáknak nevez, a hunok parancsára vérfürdőt rendeznek Trákiában. A beözönlő barbárok azonban mindaddig kerülik az öszszeütközést a római sereggel, míg maguk a hunok is meg nem jelennek. De

Stilicho, a rómaiak hadvezére, megveri seregeiket és talán megsemmisítő csapást mért volna a barbárokra, ha a császár véget nem vet az öldöklésnek (392 tavaszán).

A polgárháború, mely Nagy Theodosius halála (395. jan. 17.) után szakadt az imperiumra és melyet a nyugati gótok lázadása Alarik vezérlete alatt még súlyosbított, ismét barbárokat csalt a határmenti provinciákba. 395 nyarán már mindkét Pannónia és Dalmácia a barbárok zsákmánya. Még azok is, kik mindeddig távoltartották magukat a háborútól, mint a markomannok, a quádok és a vandálok asdingi ága, most megfúvatták harci kürtjeiket és csatlakoztak az örökké nyugtalan szarmaták portyázó hordáihoz. Maguk a hunok inkább Kis-Ázsiát szemelték ki maguknak, mely mindeddig szinte teljesen elkerülte az ellenség pusztításait. A csapatok élére Basik és Kursik állott. A pontusi steppén éppen nagy szárazság dühöngött, így annál nagyobb kedvvel nyergelték fel lovaikat. Átkelnek a Dariel-szoroson és „Észak farkasai" – ahogy a hunokat Jeromos megkülönbözteti „Dél ordasaitól", a szaracénoktól – végigdúlják az Eufrátes vidékét, megostromolják Antiochiát, sőt Tyrus és a szent város, Jeruzsálem megvívására is gondolnak. Innen visszafordulva, Galatáig hatolnak, majd perzsa területre merészkednek, de itt rajta vesztenek: a perzsák elszedik zsákmányuk javát és foglyaikat, számszerint mintegy tizennyolcezret, kiszabadítják. Vissza a mai Bakunál haladtak el, ahol „a tenger alatti sziklából láng lobog fel" s ahonnan az út a debrendi szoroson át már csak pár napig tart a hun

házába. 398 őszén maguk helyett elküldik „szolgáikat”, a pontusi „gétákat”, azaz a keleti gótokat, hogy a még le nem tarolt vidékeket fosztogassák.

E hadjáratokat nem szabad a főtörzs vagy csak az egyik szárny egyéni vállalkozásainak tekintenünk. A 391/2. évi betörés alkalmával oly népek is felbukkannak Trákiában, melyek a Káspi-tó felé laktak, tehát föltétlenül a főtörzs, ha nem a keleti szárny, hatalma alatt álltak. A hadjárat tehát az egész hunságot megmozgatta. A 395. évi sikeres kalandozásban viszont minden bizonnyal a nyugati szárny erői is részt vettek. Míg ugyanis e szárny szövetséges népei a szomszédos pannón részeken zsákmányolnak, addig Trákia, mely viszont az aldunai hunságnak volt természetes portyázási területe, a háborútól érintetlen maradt. A pannóniai és a kisázsiai események kapcsolata arra utal, hogy a hun szárnyak és a főtörzs között a legteljesebb együttműködés uralkodott. A dunamenti hunság nem alkotott külön birodalmat, hanem csak része volt egy még nagyobb birodalomnak. Ennek azonban székhelye Ázsiában, a Káspi-tó vidékén feküdt. A két hadjáratban szereplő népek alapján nyomon követhető, mint terjed egyre nyugatabbra a hun befolyás. 391-ben a Duna-Tisza-menti síkságon lakó szarmaták már kénytelenek fegyverbarátságra lépni a hunokkal s azok a nyugati gótok is, kiket talán még Athanarik hozott magával a Szörényi-hegyekbe, bekerülnek a hun érdekkörzetbe. Pár évvel később, 395-ben, azok a népek is, melyek a Tiszától a Morva-folyóig, sőt a cseh medencéig laktak, az új dunai hatalom csatlósaivá szegődnek. Még

nem hódolnak be, még nem adják fel önállóságukat, de már szövetségeseik a hunoknak.

Alig ült el a csatazaj, a hunok máris új hódításokra készülődnek. Terjeszkedésük iránya most is nyugat, útja – a steppe vonulata. Minden nyugatra sodort keleti nomád nép vágyakozva tekintett a Duna-Tisza közére, mivel itt a nagy euráziai steppe utolsó nyúlványát fedezte fel. A honok nem nyugszanak addig, míg ezt a nomadizálásra alkalmas vidéket meg nem szerzik maguknak. Másrészt a Tisza mellől nagyszerű utak vittek a Morava-folyó völgyén át Bizáncba, a Dráva-kapun Itáliába s a Duna mentén a Rajnához, Galliába. Az a nagyhatalom, mely keleten és nyugaton egyenlő súllyal kívánt fellépni, jobb törzsterületet nem is kívánhatott volna magának a Duna-Tisza-menti síkságnál. A főszállás áthelyezésére azonban nem mindjárt, csak évek múltán került sor. A hun nagykirály, név szerint Karaton, „Feketeruhás", még a Donon túl lakott, maga körül a hunság zömével. A nyugati szárnynak feje Uldin volt, kit „regulus"-ként 400-ban említenek először az emlékek. Ő vezette a hunokat a Kárpátokon túli föld megszállására.

A hunok már a kilencvenes években bizonyos politikai befolyásra tesznek szert a Kárpátokon túl lakó népekre. Még nem kérnek teljes meghódolást tőlük, hanem megelégednek puszta szövetségkötéssel. Amikor nagy hadjárataikat vezetik a római imperium ellen, a szarmatáktól kezdve egészen a markomannokig oldalukon harcolnak a dunai népek. Most azonban a hunok már a nép teljes alávetésére és a föld egész birtokbavételére törekedtek. Erre mind-

azok a népek, melyek kevéssel előbb még együtt küzdöttek velük a rómaiakkal, rémülten otthagyják szállásaikat és a római határon befogadásukat kérik a császártól. Az események megismétlődnek. A hunok pontusi előnyomulása dobja a gótokat a római imperium területére. Most hasonlóképpen a hun betörés egy nagy népmozgalmat indít útjára.

Az új honfoglalók a mai oláh síkságról indultak a Duna-Tisza medencéjének elfoglalására. Elsőnek azokra a nyugati gótokba ütköztek, kiket még Athanarik vezetett az ú.n. kaukálföldre, a Szörényi-hegyekbe. Maguk előtt hajtva, a Tisza menti síkságra űzik őket, a szarmaták országába. A szarmaták, Róma hírhedt ellenségei, bizonyára könnyen elbántak volna ezekkel a nyugati gótokkal. De a hunokkal nincs kedvük harcolni. Nagy tömegekben átlépik a római határt, egy részüket Pannóniában szállásolják el mint foederáltakat, legtöbbjüket azonban Itáliába és Galliába viszik és 23 praefecturába osztva, beillesztik a rendes római had kereteibe (398). Arra a hírre, hogy jönnek a hunok, megmozdulnak a többi népek is. A szarmaták északi szomszédai ebben az időben az asdingi vandálok. A Felső-Tisza nyugati oldalán laknak, egyes törzseik azonban, követve a Tisza folyását, a Marostorkolatig is előre tolták telepeiket. Most ezeknek a vandáloknak egy jelentős raja Godigisel király vezetése alatt Pannóniába költözik és foederált szolgálatot vállal magára. Még a gepidák is megérzik a hunok előretörését. Erdély északi területén, hol hazájuk volt, leszakadt egy népcsoport törzsükről és nyugatra vándorol. Talán a hun veszély indítja a marko-

mannok egyik királyát is arra, hogy népével Noricum ripensében római védelem alá álljon. Egy tribunus élén, ki viszont a *dux Pannoniae primae et Norici ripensis* parancsnoksága alá tartozott, a jövevényeket gens-be szervezték (397).

A nyugati gótok menekülő csoportja Athaulf, Alarik sógorának vezetése alatt, persze nem tarthatja magát soká a szarmaták régi földjén és már 401-ben teljes erővel nekiront a limesnek. Az új védelmi szervezet, mely mindent a foederáltak fegyvereire bízott, képtelen a támadást kivédeni és Pannóniát rövid időre (408-ig) kiszolgáltatja Athaulf hordáinak. Az alán és vandál foederáltak Norcium ripensébe és Raetiába menekülnek, Alatheus és Saphrax keleti gótjai és hunjai azonban kemény ellenállás után csatlakoznak Athaulf népéhez. Ha eddig a barbárok azon a címen laktak e földön, hogy Róma ügyéért harcoltak, most már nemcsak laknak, hanem uralkodnak is Pannóniában. Athaulf mint hódító jelenik meg hadaival. Az imperium természetesen továbbra is sajátjának tekinti Pannóniát, noha a tényleges hatalmat már nem ő, hanem egy barbár seregvezér gyakorolja. Mihelyt azonban Athaulf gót és hun hadával Itáliába vonult (408), nincs semmi akadálya annak, hogy a római kormányzat ismét helyreálljon. 409-ben megjelenik a *comes Illyrici* és átveszi a parancsnokságot a még fennálló csapattestek felet. 401 óta azonban a provincia rohamosan pusztul. A Drávától északra eső terület mindinkább elveszti kereskedelmi és kormányzati összeköttetését a központtal. Egyes csastellumok még állnak s új pénzzel, zsolddal is ellátják magukat

(408-tól 423-ig). A hun foglalás (433) azután végleg megpecsételi a dráváninneni provincia sorsát. A Dráván túl a romanizmus már sokkal szívósabbnak bizonyult, itt az agónia csak 440 körül következett be.

A hun, mint igazi lovas nomád nép, először a sík steppevidéket szállta meg s csak azután terjesztette ki főségét a szélek elé. A szarmata földet körülbelül 401-ben a nyugati gótok pannóniai berohanásával egyidőben foglalhatta el. Rövidebb később, valószínűleg még 405/6 körül, nyomult be a quádok Ipoly és Morva közti területére. Jordanes gót hagyomány alapján tudni véli, hogy a quádok ellenállását a hun uralom alatt élő keleti gótság fejedelme, Hunimund törte meg. A vereség után a nép részben behódolt a hunoknak, részben elhagyva ősi szállásait, a Duna mentén nyugat felé tódult. Arra a hírre, hogy a hunok a quádokat leigázták, a silingi vandálok is vándorbotot fogtak és szinte egészen kiürítették sziléziai hazájukat. 400 után már nem találkozunk vandál nyomokkal Sziléziában.

A hunok megjelenése a Pontusnál a gótokat arra kényszeríti, hogy a római imperium területén keressenek menedéket. Ezek a gótok azután Hadrianopolisnál súlyos csapást mérnek az imperiumra, majd rövid trákiai tartózkodásuk után Róma kifosztására mennek, hogy végül Galliában királyságot alapítsanak maguknak (418). A népvándorlás első hullámát tehát a hunok zúdították a római birodalomra. A második hullám veti a vandálokat, alánokat, a svébeket (quádokat) és burgundokat a birodalom területére. Ily sok belső ellenséggel már nem tud megbirkózni

Róma, tagjai megbénulnak. E második népmozgalom felidézői is tulajdonképpen a hunok voltak. Azáltal, hogy rátették kezüket a Duna-Tisza medencéjére, ismét sok nép vált hajléktalanná. A menekülők több kisebb csoportban a Duna mentén a Rajnához tartottak. Útközben magukkal ragadták azokat a vandál-alán foederáltakat is, kik herulokkal és menekült pannóniai rómaiakkal együtt csak kevéssel előbb (401) érkeztek Pannóniából Noricumba és Raetiába. A menet Mainznál érte el a Rajnát. Innen a reguláris csapatokat már korábban Itáliába vitték Alarik ellen, úgy hogy csupán a frank foederáltak tanúsítottak elkeseredett, de végül is hiábavaló ellenállást (406).

A kóbor barbár népeknek azonban csak egy része vándorolt nyugatra, más részük Radagaisus „pogány szkíta" vezérlete alatt Aquileia felé vette útját és 405 végén betört Itáliába. Az Iszteren (Duna) túlról jött és seregének javát gótok alkották. Noha a nyugati császárságnak minden elmozdítható hadosztálya már úgyis Itáliában állomásozott Alarik miatt, Stilicho, római vezér mégis tanácsosnak tartotta új seregek fölfegyverzését. Oly nagy volt a szükség, hogy még a rabszolgákat is hadba szólította. Zsoldba vette továbbá Sarusnak, egy nyugati gót vezérnek seregét, s még a hun Uldin is megígérte segítségét gazdag zsákmány fejében. A római hadvezér ezeknek a segédcsapatoknak, főleg a hunoknak köszönhette, hogy Radagaisust Fiesolénál körülfogta és seregét megsemmisítette (406. aug.). A győzelmi pálmát azonban a római hadvezér kapta. Stilicho nevét egy diadalíven és a forumon örökítették meg a győzelem örömére.

A mai morva és cseh mezőkről vissza kellett fordulnia a hunoknak, hogy folytathassák a Duna-Tisza-medence elfoglalását. Erdély teljes bekebelezésére tulajdonképpen csak most került a sor. Persze, ahol csak tehették, kímélték saját vérüket, s inkább más népeket küldtek országok meghódítására. Különösen sokat vérzett helyettük és érettük a Pontusnál hatalmuk alá jutott keleti gótság. A quádokat e néprész fejedelme, Hunimund veri le, az erdélyi gepidákat ennek fia és trónutódja, Thorismud, „ékesítve a fiatalság virágjával", veti hun főség alá. Győz, de oly szerencsétlenül esik le lováról, hogy szörnyet hal (410 körül). Thorismud nem hagy fiú gyermeket maga után; vele kihalt az amálok uralkodóházának Ermanarik-ága. „És amikor meghalt – írja Jordanes régi gót hagyomány alapján – az osztrogótok gyászból negyven éven át más királyt nem helyeztek a trónra, hogy emléke örökké éljen az ajkakon..." Ez azonban csak szépítgetése a rideg ténynek: szívesen választottak volna uralkodót, ha a hunok megengedik.

A 406. évi áttöréskor a burgundoknak csak egy része maradt római földön, a másik megtartotta szállásait a Majna-Neckar völgyeiben. A hunok valamivel 430 előtt érkeznek hozzájuk, megrohanják, pusztítják területüket. Ebben az ínségben a „rómaiak istenénél" keresnek védelmet, megkeresztelkednek és azután rátámadnak a hunokra és legyőzik őket. Pár évre rá azonban mégis hun főség alá jutnak (435 előtt). A hun terjeszkedés nem állapodott meg a Majnánál, hanem még ugyanakkor, amidőn első csatáikat vívták a burgundokkal, a frankokra vetették ma-

gukat. A ripuari frankok országa a Rajna jobbparti részein terült el és pedig a Majna-torkolattól egészen a Rajna deltájáig terjedő szakaszon. A hunok a burgundok országán keresztülszáguldva, egészen az Alsó-Rajnáig elportyáznak. Oly nagy rémületet keltenek, hogy sokan a frankok közül át próbálnak jutni a Rajnán római területre. Aetius azonban visszaűzi őket (428). Így lefelé veszik útjukat s angol és szász rajokkal egyesülve áthajóznak a szembenfekvő Britanniába. Ezek voltak a jütök. Róluk újabban azt sikerült kimutatni, hogy nem Jütlandból, hanem az Alsó-Rajna-vidékről érkeztek. A római uralom tehát Britanniában is azoknak a népeknek beözönlése következtében rendül meg, melyeket a hunok vetettek ki szállásaikból.

Egyszerre csak megnyílt előttük az Északi-tenger. Vajon mit éreztek ők, a steppe fiai, e látványkor? Bántotta őket a nyirkos, sós lég, száraz éghajlathoz szokott tüdejükre mázsaként nehezedett az égbolt. Tudták, nem lakni jöttek erre. Még zsákmányolni se nagyon. Csak uralkodni akartak s főleg biztosítani kívánták maguknak a rajnai átkelőhelyeket, egy jövőbeli galliai támadás számára. A germán törzsek a római limes mentén meghajoltak akaratuk előtt. Egyes markomann töredékek a mai Csehország területén, az alamannok Svájc felé, a burgundok néhány törzse, a frankok, köztük a ripuari frankok is az Alsó-Rajna mellől – mind hun főség alá kerültek. Amikor Attila 451-ben megindítja nagy hadjáratát a nyugat-római birodalom ellen, az alamannok, burgundok, frankok hadkontingensei is csatlakoznak seregéhez. A

hadjáratban a thüringek is kivették részüket. A „toringi” – miként a kútfők említik nevüket – a Harzhegység és a Thüring-erdő, a Werra és a Mulde völgyei közt éltek. Attila birodalma azonban valószínűleg még ennél is északabbra ért, hiszen Priskos szavai szerint „hatalmát egészen az óceáni szigetekig kiterjesztette”, már pedig ezek a szavak csak a holland-dán szigetvilágra vonatkozhatnak, minthogy a dalmát szigetek nem jöhetnek tekintetbe.

A hunok – kétségen kívül – megelégedtek e népek puszta meghódolásával. Csak fontosabb pontokon helyezték be saját emberüket fejedelemnek. A sziléziai kijáró jelentős volt számukra az északra vivő utak miatt. A höckrichti hun lelet talán azon hunoktól származik, akik ennek a kapunak a védelmével voltak megbízva. A leletek közt talált áldozati üst, diadém fejedelmi sírra vall. Tovább keletre minden jel szerint a mai Oroszországnak csak steppeterülete jutott hun uralom alá, tehát a Kiev-Perm-vonaltól délre elterülő síkság. A Káma mentén talált gyér számú hun lelet talán azoktól a hun őrségektől maradt fenn, amelyek az erdőhatár mentén lakó akatzir törzsekre vigyáztak. Ez igen harcias nép volt, „a gabonát nem ismerte”, állattenyésztéssel és vadászattal foglalkozott. Ők szállítottak prémet a Volgán le a pontusi nomádokhoz. A hunoknak már a prémkereskedelem hasznáért is érdekükben állott, hogy főségük alá vessék őket. Attilának Arykántól származott legidősebb fia, Ellák uralkodott felettük és „a szkíta Pontus mellékén tanyázó más népeken”.

A hun hatalom felemelkedésével egyidőben az ázsiai steppéken is egy új nomád birodalom alakult ki. A steppe új urai, a zsuan-zsuanok (avarok?) 400 körül már a Balkas- és az Aral-tó-menti steppéken is éreztetik hatalmukat. A hunok nem szállnak velük szembe, inkább meghátrálnak nyugatra, hol több lehetőség kínálkozik hatalmi érvényesülésre. Feladják hajdani törzsszállásukat, a Talasz és a Szir darja-menti steppét, továbbá Szogdiánát (K'ang-kiü) s keleti védőbástyájukat az alánok ősi földjén, az Aral- és Káspitó közén rendezik be. E keleti kapu birtokában szoros összeköttetéseket tarthatnak fenn nemcsak a többi ázsiai steppenéppel, hanem Kínával, Indiával és Perzsiával is. Kínával a közös zsuan-zsuan veszély miatt több mint szívélyes a viszony. E keleti határterület hun fejedelme elküldi Kínába nemcsak követeit, de karavánjait is. Perzsiában II. Jazdgard (438 vagy 439–457) felújítja a szazanidák hódító politikáját és sokat csatázik a hunokkal a Káspi-tó körül (445–446 kör.). A hunok a perzsák ellenségeskedéseire azzal válaszoltak, hogy az örményeket támogatták a 451. évi nagy felkelés idején. A Kaukázuson át csapatokat is küldtek nekik. Attila különben egy nagy perzsa hadjáratra is készülődött. Tervét azonban nem valósíthatta meg. A hun területekből csak a Gurgánnal (Hyrcania) határos stepperészek, Balkhan és környéke kerültek rövid időre perzsa kézre.

E sok és sokfajta népet a hunok – bármilyen különösen is hangzik – a rómaiak szövetségében, az

imperium hallgatólagos jóváhagyásával hajtották igájuk alá. Az együttműködés nem volt pusztán szeszély vagy véletlen műve. Létrejött, mert két hatalom érdekei találkoztak. Az imperium örült, hogy egyszeriben megszabadult a barbár népek zaklatásától. A hunok, miután uraikká lettek, rendben tartották őket s ezzel közvetve őrködtek a limes békéje fölött. A hunok viszont biztosak lehettek abban, hogy ezek a különféle barbár népek, szétszórva a Pontustól az Északi-tengerig, nem kapnak majd ő ellenük bátorítást és segítséget az imperium részéről. Magukra hagyatva könnyebben végezhettek velük. A római szövetség természetesen csak addig volt a hunok számára értékes, míg hódításaik előtt álltak. Mihelyt uralmukat megszilárdították a barbár övezetben, menten ők maguk váltak az imperium rémeivé. Így járt különben Bizánc az avarokkal, a türkökkel is, akik a hunok után hosszabb-rövidebb ideig hegemóniát gyakoroltak a barbár világban. Eleinte ezek a nomádok is keresték barátságát, később, győzelmes hadjárataik után, ellene fordultak.

A hunok perzsa szövetségben döntik meg a gótok uralmát, midőn azonban a mai magyar Alföld megszállására indulnak, vállalkozásukat már bizánci szövetséggel fedezik. A nyugati hun szárny fejedelme, Uldin „regulus" 400 végén egy lázadó bizánci seregvezér, a gót Gainas fejével kedveskedik Konstantinápolyban a császárnak és udvarlása nem is marad hatás nélkül: a császár szövetségre lép vele és szép ajándékokkal halmozza el (401. jan.). A Duna-Tisza közének megszállása azonban nagyobb nehézségek

nélkül ért véget. Tehát pár év mulva felbontja a bizánci császárral kötött szövetséget, hogy annál meghittebb viszonyba lépjen a nyugat-római császári udvarral. A Radagaisus-féle gót invázió idején Rómát tulajdonképpen Uldin hunjai mentették meg a pusztulástól. Ettől az időtől kezdve a hun hatalom mindig különbséget tesz a keleti és a nyugati imperium között. Míg Konstantinápoly felé folyvást mennydörgött és gyilkos villámokat szórt, Róma felé a legnyájasabb arcot mutatta. És mialatt seregei Bizánc provinciáit dúlják, fosztogatják s a megfélemlített konstantinápolyi udvarra évről-évre mind nehezebb adókat ró, Róma a hun béke boldog éveit élvezi és ha lázadó germán foederáltjai már-már nagyon szorongatják, a hun szövetséges segédcsapataira mindig számíthat. E kétféle mértéknek magyarázata világos: Uldinnak nincs már mit várnia Bizánctól. Azok a területek, melyek a bizánci trák határ mentén feküdtek, teljesen hatalma alá tartoztak, az ott lakó népek neki engedelmeskedtek. Ezzel szemben a mai magyar medencét és az azon túl eső germán területeket még csak most kellett megszereznie, vagy megszerveznie, az erre lakó népek még szembehelyezkedhettek vele. Érdekében állott tehát, hogy mind e népek ellen biztosítsa magának a szomszédos nyugat-római birodalom segítségét, vagy legalább is hallgatólagos beleegyezését. Szerződik a nyugat-rómaiakkal és ez a szerződés alkalmas arra, hogy évtizedekre szólóan meghatározza a hun hatalom viszonyát Rómával.

A hun szövetség Róma kezében ostor, melyet mindannyiszor megsuhint, valahányszor a területére befészkelődött germán népek már nagyon is rohamozzák. Alarik tüstént kezes bárányként kezdett viselkedni, amikor híre ment annak, hogy Honorius császár 10.000 hun lovasból álló segédcsapat érkezését várja. A hun hadak ellátására az udvar elrendelte, hogy gabonát, birkát és marhát szállítsanak Dalmáciából. A legsúlyosabb csapást a Rajnánál mérte a germánokra a hun-római szövetség. 436-ban a hunok átkelnek a Rajnán és szörnyű pusztítást vittek végbe a római területen tanyázó burgundok között. A burgundok királya, Gundahár meghalt a csatában egész nemzetségével együtt. E csata köré csakhamar mondák szövődtek, melyeknek anyagából született meg azután a Nibelung-ének. A nép megmaradt töredékét Aetius később a mai Savoyába telepítette át (443). Még ugyanabban az évben, amikor a hunok leterítették a burgundokat, a nyugati gótok ellen is megsegítették a rómaiakat. A galliai zűrzavarban a nyugati gótok Aquitániából egészen Narbonne-ig merészkednek (436), de a pogány Litoriusnak, Aetius jeles hadvezérének sikerül őket hun segédcsapataival székvárosukig, Toulouse-ig űzni. Megsemmisítő győzelmet azonban a római-hun fegyverek nem érnek el, főleg Litorius halála következtében (439). E harcokkal kapcsolatban írja a moralizáló Salvianus emlékezetes sorait: „Amikor a gótokat a félelem rázta, mi nem átallottuk a hunokba vetni reményünket. A gótok Istenben bíztak. Amikor békéért esdekeltek, mi visszautasítottuk kérésüket. Amikor püspökeiket küld-

ték közvetítőkként hozzánk, mi visszaküldtük őket... Ők félelmük ellenére elnyerték a győzelem pálmáját, miránk azonban határtalan felfuvalkodottságunk miatt a vereség szerencsétlensége szakadt..."

A nyugatrómai-hun barátság lelke, biztosítója Flavius Aetius volt. Mint az udvar neveltje, egy alkalommal túszként a hunokhoz került, hol sok barátot szerzett magának. Ez a hun barátság lett a különben is nagytehetségű ifjú szerencséje. Mert amilyen mértékben emelkedett a hun szövetség értéke Róma szemében, oly arányban lett Aetius nélkülözhetetlen hazája számára. A római hadvezérek ekkor már – rendes had híján – felfogadott barbár zsoldosokkal és foederált népekkel mentek ütközetbe. Hun összeköttetései révén Aetius valamennyi seregvezérnél jobb helyzetben volt. Így már Johannes usurpator számára sikerült neki tekintélyes számú hun sereget, állítólag 60.000 lovast mozgósítani. De elkésett: közben Johannest már kivégezték a bizánciak (425). És amikor a ravennai udvar a becsvágyó *magister utriusque militiae*-t elmozdította állásából, nem sokat habozott, hanem Ruga hun fejedelemhez menekült. Hun hadakkal 433-ban megjelent Itáliában és keresztülvitte, hogy ismét visszahelyezzék méltóságába. A hunok segítségét azonban meg kellett hálálnia valamiképpen. Így jut nemcsak Pannonia prima és Valeria (a mai Dunántúl), hanem a Dráva-Száva köze is egészen a hegyvidékig (Pannonia secunda, talán még Savia is) a hunok birtokába, csupán Sirmium és környéke marad római, értsd kelet-római, minthogy ez a terület már korábban, 424-ben, Bizánc kezére szállt. Jó-

val később, amikor ugyancsak egy nomád nép, a magyar talált a Duna-Tisza medencéjében hazát, a határ Bizánc felé szintúgy errefelé húzódott. A hunok, abból a barátságból kifolyólag, mely őket a ravennai udvarhoz kötötte, nem gondolhattak erőszakos foglalásra s mindig tiszteletben tartották a római határokat. Foglaltak hát baráthoz illően – békés eszközökkel…

A barbár idillnek Sirmiumnál hirtelen vége szakadt. A bizánci partokon a hun már nem nyájas szomszéd, hanem rideg ellenség, akitől félni kell. Már 403 körül újra előtörnek a Dariel-szoroson és Kis-Ázsiát fosztogatják. 405 körül megismétlik hadjáratukat Trákiában. Pár évvel később a nyugati hun szárny fejedelme, Uldin foglalni kezd. Befészkelődik Castra Martis várába (408 közepén), de a rómaiaknak sikerül a hun őrséget megvesztegetni. És amikor Uldin 409 elején meg akarja bosszulni a sérelmet, csatát veszít és embereinek nagy része – különösen sok szkír – elpusztul.

A lecke azonban csak rövid ideig használt. Mihelyt 421-ben a perzsák és a bizánciak közt az ellenségeskedések kiújultak, ismét pusztítva rontottak be Trákiába (422). De többé már nem elégszenek meg azzal, amit harc közben zsákmányolnak; ha Bizánc békét akar, fizessen. A „béke ára” ekkor még csak évi 350 libra arany. A vandálok afrikai hódításai Bizáncot arra kényszerítik, hogy a társ-császárságnak segítségére siessen katonáival. Ez újabb alkalmat ad a hunoknak a beavatkozásra. Hadjáratra ugyan nem ke-

rül sor, talán azért, mivel fejedelmük, Ruga időközben meghalt (434). De a tributum kétszeresre, 700 libra aranyra (50.400 solidus) emelkedik, s azonkívül a hunok még más előnyöket is kicsikarnak. A császárnak köteleznie kellett magát, hogy a jövőben tartózkodni fog a hun szökevények befogadásától, a meglevőket pedig kiadja. Kiadja továbbá azokat a rómaiakat is, akik megszöktek a hunok fogságából, máskülönben 8 solidust fizet fejenként értük. Nem köt oly barbár néppel hadi szövetséget, mely háborúban áll velük. A margusi béke utolsó pontja szerint a hunok a határkereskedelemben ugyanolyan jogokat élveznek, mint a rómaiak (434).

A békekötés vérig alázta a bizánci udvart, de mit tehetett – félt és fizetett. Most már mindenki előtt nyilvánvalóvá vált, hogy a hunok a kelet-római birodalmat amolyan portyázó, zsákmányoló területnek tekintik. A békét most sem tartották meg sokáig. Mihelyt a vandálok új nehézségeket támasztottak a Földközi-tengeren és a bizánci flotilla, katonákkal színültig megrakva, kifutott a hazai kikötőből, a hunok újra megmozdultak. Elszenvedett sérelmekre hivatkozva leöldösték a dunamenti vásárhelyek római kereskedőit és Margus püspökének kiadását kérték. Közben a perzsák, a szaracénokkal együtt, és kisázsiai vad hegyi törzsek is pusztítani kezdték Bizánc birtokait. Amikor a császár visszautasította a hunok követeléseit, seregeikkel átkeltek a Dunán és romba döntötték nemcsak Sirmium, Singidunum, Viminacium, Ratiaria parti városokat, hanem az ország belsejében fekvő Naissust, Philippopolist, Arca-

dianopolist, Constantiát és még sok más virágzó helységet (441). A Szicíliából visszaérkező bizánci sereget már az átkeléskor, a trák Chersonesoson megverték (442). Ezek után az új béke feltételeit természetesen Attila és Bléda szabta meg. A Bizáncra kivetett sarc legalább is két-háromszorosra emelkedett. Az elmaradt tributumok megtérítéséért Attila 6000 libra aranyat, vagyis 432.000 solidust kért; a jövőben fizetendő adó magasságát 2100 libra aranyban (151.200 solidus) állapította meg. Drágábban számította azokat a rómaiakat is, akik a hunok kezéből el tudtak szabadulni. Vagy vissza kellett küldeni őket, vagy 12 solidust kellett adni értük váltságpénz címén. És a rómaiaknak újra meg kellett fogadniok: hun szökevényeket nem tartanak maguknál és akik még náluk vannak, azokat is sorsukra bízzák (442 vagy 443).

Ám a nomádokat nem lehetett kielégíteni. Mindig a zsákmány volt gazdagságuk legfőbb forrása. Nem hiába írja Claudianus a hunokról: „eleségük az, amit zsákmányolnak"; Jordanes is, Priskos nyomán, csalárd, ragadozó népnek tartja őket. Ammianus Marcellinus szerint kapzsik, pénzsóvárok, megbízhatatlanok, *auri cupidine immensa flagrantes.* Pedig, amikor művét írta, még nem élt Ruga, vagy Attila. A békét Attila, miután egyedül maradt a trónon (445), már 447-ben megszegte és nagyszámú seregével Trákiába nyomult. Egy bizánci hadvezér, a barbár eredetű Arnegisclus merészen szembeszállt vele a parti Dáciában, de Attila győzött és az egész Balkán-félszigetet le a Thermopylákig és Konstantinápolyig újra

átélte a hun invázió borzalmait. Több mint 70 város, köztük Marcianopolis és Serdica, a barbárok martaléka lett. A következő évben (448) a hun fejedelem megint háborúval fenyegetőzött, ha a Duna bizánci oldalán nem marad pusztán ötnapi járóföldnyi területsáv, Pannóniától egészen a trák Novae (Szvistov)-ig. Az illír vásárt se tartsák ezentúl a Duna partján, hanem Naissus (Nis) piacán, melyet így Attila határvárosnak szánt. Attila, évszázados nomád hagyományt követve, amolyan gyepű-elvét kívánt felállítani. Alighanem meg akarta gátolni, hogy elégedetlenkedő népei bizánci területre szökjenek.

A megkínzott, anyagilag végsőkig kiszipolyozott császári udvar már csak Attila halálától várja jobb napok virradtát. Gyilkossági terve azonban nem sikerül. Ebben a nehéz órában hirtelen megváltozik a szín. Attila az előkelő bizánci követeket nyájasan fogadja, még a kért területsávot is meghagyja a rómaiak kezén (449). Attila végre kegyes és nagylelkű Bizánchoz, de csak azért, hogy most már Nyugatot kezdje sanyargatni. Ezzel elérkeztünk a hun politika fordulópontjához.

Harmadik fejezet

ATTILA ÉS HUNJAI

A megtelepedett népek, földmívelő parasztok és városlakók egyaránt, mindig nagy ellenszenvet éreztek a steppe pásztor-fiai iránt. Barbároknak tartják őket, mert nincs szilárd lakhelyük és szüntelen kóborolnak a végtelen steppéken. Vannak-e egyáltalán törvényeik, élnek-e egyáltalán szabályok és kötelezettségek szerint? – még ezt is kétségbevonják műveltségük gőgjében.

És mégis minden elfogultságuk ellenére, egészen helyesen vélekedtek a nomadizálás okairól. Jól látták, hogy a nomádot nem valami nyugtalan kóborlási vágy hajtja egyik helyről a másikra, hanem az a szükség, hogy barmainak füvet és vizet találjon. A fű ugyanis meglehetősen gyér a steppén és még ez a gyér növényzet is gyorsan kiég a száraz éghajlat alatt. Mihelyt a nap erősen kezd tűzni az égbolton és a legyek rajai ellepik az embert és állatot egyaránt, a nomádnak nincs többé maradása, nagyszámú juhaival, lovaival – a marhát már kevésbé becsüli – oly helyekre költözik, hol kisebb a hőség és a források vize még nem apadt el egészen. Tehát az északabbra eső régi-

ókat fogja felkeresni, vagy ha hegyvidéken él, az északi steppeoldalakra hág fel. Télen megfordítva él, a naposabb déli lejtőkre, a folyók, mocsarak bozótos partjaira, vagy mély völgykatlanokba, erdők szélére húzódik, hogy a szelek ellen némi védelmet és a legeltetésre egy kevés zöld növényzetet biztosítson állatjai számára. A nomád „szilaj pásztor" nem ismeri a takarmányozást és istállózást; jószága még a legnagyobb hidegben is kint didereg Isten szabad ege alatt és abból él, amit éppen előkapar a hó alól. Csak az érzékenyebb fajta telel át nyitott, fedetlen kerítés mögött.

A nomádnak egész életét a legeltető állattenyésztéshez kellett formálnia. Ha folyvást vándorol barmaival, nem lakhat szilárd, nehezen mozdítható kő-, fa- vagy sárépítményben. Oly „házat" kellett magának szerkesztenie, melyet mindenhova könnyen szállíthatott. Ezért él szekereken vagy gyorsan szétszedhető sátrakban. De az is természetes, hogy a nomád az állattenyésztésen kívül csak annyiban foglalkozhat más egyébbel is, amennyire ezt a vándoréletmód megengedi. A földmívelés többé-kevésbé helybenlakást követel; ez az oka annak, hogy a kirgizek, turkománok, kalmükök még manapság is csak egészen kis mértékben űznek földmívelést és az is kimutathatóan idegen eredetű. Végtére is a nomád nem teheti bevetett földjét a ló vagy a teve hátára, amikor új legelőkre hajtja barmait. A vadász-halász népek is foglalkoznak állattenyésztéssel és a földmívelő paraszt se mond le nyájak, csordák, ménesek tartásáról. De a nomád számára az állattenyésztés a létfenntartás

és vagyonszerzés legfőbb, sőt egyedüli forrása. Sorsa annyira összefonódik állatai sorsával, hogy pusztulásuk egyet jelent anyagi romlásával. Kíméli is a jószágot, amennyire csak tudja. Nem vágja le, amolyan „tőke" számára, melynek csak „kamatait" szabad élveznie. Főleg tejen, tejkészítményeken él; a húst inkább vadászva-halászva szerzi be.

A hunokat – hiung-nu néven – már a kínai források igazi steppe-népnek ábrázolják. „Vizet és füvet keresve vándorolnak erre-arra. Nincsenek fallal körülvett városaik vagy állandó lakhelyeik, földmívelést sem űznek..." Hasonló jellemzést adnak a hunokról a nyugati írók, Ammianus Marcellinus, Claudianus. „A földmívelést kerülik" – írják ezek – „senki sem művel náluk földet, vagy fog egyszer is ekeszarvat a kezébe; szilárd lakóhely, otthon, szabály és meghatározott életforma nélkül élnek és mintha csak menekültek volnának, egyik helyről a másikra vándorolnak szekereikkel, melyek nekik lakásul szolgálnak..." Utazók, akik nemrégiben jártak a kirgizek közt, írják, hogy ezek a nomádok mily nagy ellenszenvvel viseltetnek minden kő- vagy agyagépület iránt. E sorokat olvasva Jordanes Geticájának egyik részlete jut az eszünkbe: Attila fából összerótt házait többre becsülte a meghódított városoknál. Idézhetjük Ammianust is, kinek leírása e ponton kétségkívül helyes megfigyelésen alapszik: „Sohasem kerülnek házak tetői alá – jegyzi meg a hunokról –, óvakodnak azoktól, mintha csak sírkamrák volnának. Még szalmával fedett kunyhót se találni náluk... Idegenben is csak a legnagyobb szükség esetén lépik át vala-

mely ház küszöbét, mert nem érzik magukat biztonságban tető alatt." Nekik is a tej és a hús volt főtáplálékuk; az utóbbit félnyersre főzve ették. Mint hódítók természetesen sok mindenhez hozzájutottak, amit maguk nem termesztettek. A bort, a kenyeret alávetett népektől szerezték be. Szerettek vadászni; ezt az ázsiai hun fejedelmekről és Attiláról egyaránt tudjuk.

Afrika nomádjai főleg marhát tartanak, csupán a mórok és a tuaregek kivételek, ezzel szemben az eurázsiai steppe pásztorai a ló tenyésztését tekintik legfőbb foglalkozásuknak. A ló mellett még a juh a legfontosabb háziállat, húsa és gyapja miatt.

A nyugati írók nem győzik eléggé csodálni a hunok lovas művészetét. A természet nem köti oly szorosan a kentaurt törzséhez, mint ahogyan a hun megüli paripáját – írja Claudianus. Sidonius szerint alig áll meg a lábán a hun gyermek anyja segedelme nélkül és máris mellette áll a hátasló. A lovas mintegy odanőve ül lován. Más népet a ló a hátán viszi, a hun rajta lakik. *Equis prope adfixi* jegyzi meg Ammianus is, majd így folytatja: A hunok akkor sem szállnak le a lóról, ha természeti szükségleteiknek kívánnak eleget tenni. Lovon adnak és vesznek, esznek és isznak, sőt még, az állat vékony nyakára borulva, aludni is tudnak, szépeket álmodva. Fontos határozatokat is úgy hoznak, hogy lovon tanácskoznak. Ammianus leírása hitelt érdemel. Amidőn a bizánci követek egy ízben Margusnál a Duna mentén összejöttek a „szkíta királyokkal", hogy megerősítsék a békét, lóháton voltak kénytelenek tárgyalni, mivel a hunok nem akar-

tak leszállni a nyeregből. A hunok ebben is nagyon hasonlítottak a mai lovas nomád népekhez. „A kirgizek – állapítja meg Fr. von Schwarz – lovon kötnek minden üzletet, lovon isszák teájukat és a kumiszt s lovon tartják összejöveteleiket." Egy másik jelenkori utazó, W. Radloff azt figyelte meg náluk és az altaji kalmükökn él, hogy igen nehezükre esik a járás. Szerinte ez onnan van, mivel lábuk lovagláshoz szokott és csizmájuk is inkább lovaglásra, mint gyaloglásra való. Ammianus is ezt írja: az alán méltóságán alulinak tartja a járást és a hunt rosszul szabott lábbelije gátolja a szabad mozgásban. Nem alkalmasak tehát gyalogharcra. Zosimos – valószínűleg Eunapios elveszett leírása alapján – szintén azt jegyezte fel a hunokról, hogy „a földön nem tudnak biztos lábon állni s a lovakon élnek és hálnak". Az avarok sem képesek megállni a földön, lábuk annyira elsatnyult – mondja túlozva egy másik író.

A ló elröpíti lovasát sohasem ismert tájak felé. Lovon távoli országokat lehetett leigázni és szolgaságban tartani. A hunok, avarok, türkök, mongolok, hatalmas birodalmaikat lovon élve, lovon harcolva alapították meg. Szemben a földmívelő népek állóharchoz szokott gyaloghadaival, a lovas nomádok taktikájukat a gyorsaságra és mozgékonyságra alapították. Ők voltak az elsők, kik felfedezték a gyorsaság nagy harcászati jelentőségét. A megtelepedett népek nehézkes paraszthadai felett felülmúlhatatlan fölényt szereztek azzal, hogy lovon vágtatva egyenlő biztossággal tudtak előre, hátra, oldalt nyilazni. Nyilazva ide-oda repdestek az ellenséges arcvonal

előtt, támadtak, majd hirtelen megfutamodást tettettek és csak akkor bocsátkoztak küzdelembe, amikor már megbomlasztották az ellenség tömör hadállásait. Nem nehéz phalanxok megsemmisítő erejével, hanem csellel, nagyobb véráldozat nélkül szerettek győzni. Így harcoltak a hunok is.

„Gyors lovasok" – ismeri el Jordanes a hunokról. A megrémült lakosság szemei előtt úgy jelentek meg mint a szélvihar és úgy tűntek el, mint valami felrebbenő madársereg. A lovat persze nem szőrén ülték meg, hanem felnyergelték és szépen, díszesen felkantározták. „Kitartóak, de rútak és idomtalanok lovaik" – állítja Ammianus. Minthogy a tarpán kicsi, de arányos termetű lófajta, e leírással kapcsolatban a mongol *taki*-ra kell gondolnunk. Egészen a legújabb időkig a nomád főfegyvere az íj volt. A hunok is bámulatba ejtették a nyugatiakat nyilazó művészetükkel. Tanú erre Olympiodoros, Sidonius és Jordanes. Íjuk – a rómaiaknál is igen keresett jószág – a maga nemében műremek. A csontlemezekkel kétoldalt megerősített íj többféle anyagból készült, melyet természetes görbülésével ellenkező irányban kellett felajzani („reflex-íj"). De akárcsak a többi lovas nomád nép, ők sem elégedtek meg kizárólag az íjjal és a nyíllal. A közelharcban karddal és tőrrel (rövid kard), hajító dárdával és pányvával küzdöttek és vértet hordtak.

Télen kisebb erdei vadak prémjébe öltöztek, nyáron ruhájuk könnyebb anyagból, vászonból, selyemből, vagy gyapjúból készült, melyet színes hímzések tarkítottak. A tunica-szerű, elől nyíló, térdig vagy comb-

középig érő kabátot övvel szorították össze. Rendszerint kecskebőrből varrott hosszú nadrágot hordtak, melynek szárát bokában összehúzták és bőrsaruba – nem csizmába – bújtatták. Fejüket csúcsos előrehajló görbe süveg (sisak) fedte. Az előkelő, gazdag hunok persze szépen öltöztek. Az Attila lakomáján résztvevő előkelő „szkíták" (nemcsak hunok) kardkötőjét, saruszíját, lovaik zabláját arany borította és különféle drágakövek ékítették. A közrendű hunok azonban „látásra mocskosak voltak" (Claudianus). Ammianus Marcellinus az őszinte megvetés és felháborodás hangján emlékezik meg arról, hogy a hunok nem tettek különbséget otthoni és kimenő ruha között. Amit egyszer magukra öltöttek, azt addig nem vetették le és nem váltották, míg ronggyá nem foszlott rajtuk. Ezt említi Rubruck a tatárokról, Radloff a mai altajiakról is.

Elsősorban harc, zsákmányolás a nomád élethivatása. Hadjárat vagy más szükség esetén a legnagyobb megpróbáltatásokat és nélkülözéseket is zokszó nélkül szokta elviselni. A hunokról Claudianus verse zengi: „Náluknál vadabb, bátrabb népet nem táplált Észak, lelkük olyan, hogy sohasem hátrál meg kemény megpróbáltatás elől. Békeidőben annál inkább szeret henyélni." „Amint a veszély elmúlik – jegyzi meg egy kínai író –, a hun ismét örül a gondtalan életnek." S hogy jobban múljék az idő, előkerül a kocka. Szent Chrysostomos úgy tudja, hogy a hunok a kockát állandóan maguknál hordják s még harcra-készen is játszanak. Néha a játékon elvesztik egész zsákmányukat, fegyverzetüket, sőt még életüket is

felteszik a tétre és szolgaságba esnek. Más nomád népekről is tudjuk, hogy szerettek játszani. Egy kievi magyar sírban például zsetont és játékkockát találtak. A nyájjal nincs sok baj, az állat szinte magától legel. Van tehát idő henyélésre, evésre-ivásra, játékra...

A lovas nomádoknál a had és nép még azonos fogalmak. Annak a bizonyos viminaciumi kereskedőnek, akit Priskos Attila székhelyén talál, épp az tetszik a „szkíta" életben, hogy annyira kezdetleges. A társadalom még nem oszlik meg foglalkozások szerint, még mindenki harcos számba megy. Az előkelőek azonban nem magukban, hanem egész kísérettel vonultak hadba. Kíséretük részben szolgáikból, részben olyan szabad elemekből rekrutálódott, akik hozzájuk szegődve mint a germán „kísérő emberek" (Gefolgsleute) udvarukban éltek és ellátásban részesültek szolgálatuk fejében. E tekintetben érdekes az előbb említett görög kereskedőnek a története. 441-ben Viminacium ostromakor hun fogságba esett és minthogy gazdag volt, Onegesiosnak, Attila főemberének jutott zsákmányul. Röviddel rá már saját honfitársai ellen harcol ura seregében, részt vesz az akatzir hadjáratban, sok kincset szerez, de „szkíta szokás szerint" háborúban szerzett vagyonát urának kell kiszolgáltatnia, hogy felszabadulhasson. Mint szabad „szkíta" azután barbár nőt vesz feleségül és gyermekei is születnek. Jómódba jut, szépen öltözködik, fejét nem római, hanem hun módra nyírja, szóval alkalmazkodik barbár környezetéhez. Belép előző urának, Onegesiosnak kíséretébe és egy asztalnál ül vele. Jelen sorsát különbnek tartja korábbi életénél. Ilyen harcoso-

kat valószínűleg más hun nagyok is szolgálatba vettek. Különben az intézményt a többi lovas nomád népnél is megtaláljuk. A dunai bolgárok kánjai nem egyszer emlékeznek meg kedves „etetett" embereikről; a kazároknál a kíséret egészen zsoldos jelleget vett fel. Nem kell tehát mindjárt germán hatásra gondolnunk.

A szolgák nagy része házimunkát végzett. Amikor Priskos felkereste Attila nejét faházában, számos szolgát talált körülötte. Szolgálólányai a padozaton ültek szemben vele és színes fonalakkal szövetet hímeztek. Onegesiosnak is sok a szolgája. Neje az érkező Attila elé járul számos szolgálólányával és Attila lakomáján is sok szolga sürög-forog a tálakkal. A rabszolgák másik része falvakban él és földet művel, vagy más módon dolgozik urának. Az egyik faluban, hol Priskos meghált követtársaival, Bléda egyik özvegye volt a földesúr. Berikhosról, akit Attila követnek szemelt ki a császári udvarba, szintén azt írja a görög, hogy „Szkítiában sok falunak az ura." Minden bizonnyal azok a falvak is, melyeken Priskos útközben áthaladt, javarészt ilyen szolga-telepek lehettek. Kalibákból, fakunyhókból álltak és lakóik a jövevényeket kölessel és mézborral *(met)*, szolgáikat ugyancsak kölessel, de met helyett árpasörrel vendégelték meg. Nomádok aligha lehettek, mert akkor vagy szekereken, vagy sátrakban tanyáztak volna. Ételeik és italaik arra vallanak, hogy inkább a megtelepedett népek körébe tartoztak.

A nomádok is különbséget tudnak tenni gazdag és szegény, nemes és közrendű között, sőt társadal-

muk legjellegzetesebb vonása az arisztokratikus rétegződés. Minthogy uralomra termett fajta, minthogy népet, birodalmat is úgy alkot, hogy hatalmilag rétegeződik, egész életét a rangok fokozatosan emelkedő rendszerébe foglalja. Nemcsak politikai szervezete, hanem társadalma is hierarchikusan tagozódik. Legfelül állnak azok, kik származásuknál fogva nemesek. Fejedelmek, törzsfők, bégek ivadékai, a tisztségeket mindig közülük töltik be. El se képzelhető, hogy valaki parancsolhasson a nomád társadalomban, a nélkül, hogy nemes volna. Az uralomra való képesség ugyanis karizma, mely öröklődik a vérben apáról-fiúra. Aki nem nemes és mégis kitűnik a harcban, mint „hős" (bagatur) szerepel. Ha nagy hírnévre tesz szert, felemelkedhet a nemesi rendbe; ilyenkor egy új nemesi dinasztia alapítója. A nemeseknek nagy a befolyása a politikai életre. Noha a nomád fejedelem teljes engedelmességet követel népétől, mégsem abszolút uralkodó: nagyjai tanácsát ki kell kérnie, legfeljebb nem hallgat rájuk. A hun fejedelmek is „tanácsban" határoztak.

A hierarchikus tagozódás az *aul*on, családon belül is érvényesül. Minden családtagnak megvan rangjához mért helye a *jurt*ban, amin nem változtathat. Szigorú etikett szerint kap helyet az étkezésnél s e tekintetben nincs különbség szegény és gazdag, közrendű és fejedelem között. Az etikett arra való, hogy a rang szerinti tagozódást kifejezésre juttassa. Attila lakomáján a legelső hely Attila jobbján volt, bal oldalán a második. Így azután Attila jobbján Onegesios, balján Berikhos ült. Hasonló ültetési rendet figyeltek meg az arab utazók a volgai bolgároknál.

A lovas nomádoknál még ma is többnejűség dívik. Az asszonyért persze nagy árat kell adni, az előkelőért egész vagyont *(kalym)*. Tehát alapjában véve csak gazdagnak áll módjában, hogy háremmel vegye magát körül. A hierarchikus szellemnek megfelelően az asszonyok közt is különbséget tesznek. Rendszerint a legidősebb a rangban első, ő egyúttal a ház úrnője, a többi feleség mind alája tartozik s tulajdonképpen egyszerű szolgák és ágyasok. Így volt ez már a hunoknál is. Krisztus születése előtt 110–104 körül a kínai császár politikai érdekből egy hercegnőt küldött feleségül az egyik barbár nép, a wu-szunok fejedelmének. A kínai hercegnő, mint „jobboldali feleség" az udvar első asszonyának helyét foglalta el. Valamivel később ugyancsak politikai célból – az ázsiai hunok (hiung-nu) is adtak egy királylányt a wu-szunok fejedelmének. Ő azonban már csak a második, a „baloldali" helyet kapta a rangsorban. Ugyanilyen viszonyokat találunk az európai hunságnál is. Blédának és Attilának is volt háreme. Attila rangban első feleségét név szerint ismerjük: Ary-kán-nak, „Tiszta-fejedelem"-nek hívták. Noha Attilának Arykánon kívül még számos felesége volt – utolsó nászát Ildikóval ülte – s noha ezektől is születtek gyermekek, a trónöröklésnél mégis csak az „első asszony" három fia jött számításba. Az asszonyok megbecsülését mutatja, hogy Arykán külön udvart tart. Van udvarmestere, van önálló gazdasága. Lakomát ad házában a görög követek tiszteletére. Bléda fejedelem feleségéről meg azt halljuk, hogy az a falu, hol Priskos és követtársai megszálltak, az övé volt. Ám az asszonyt vette a nomád. Mi sem volt hát természete-

sebb, mint hogy ugyanúgy hagyományozta örököseire, fiaira vagy testvérére mint más vagyontárgyát (levirátus).

Az állat a nomád vagyona, létének alapja. Életét, egész gondolatvilágát a legeltető pásztorkodás formálja ki. Nem természetes-e ezek után, hogy társadalma is a nomád életmód követelményeihez igazodik? Csak bizonyos számú család szokott együtt legeltetni. Rendszerint hat-tíz. Így alakul ki a nomád csoportosulás legkisebb egysége, az aul. Az aulban egyesített családok nem állnak szükségképpen rokonságban egymással. Vannak, akik csak „barátai" a vezető-családnak, mások megint amolyan szegény vagy elszegényedett nomádok, akik vagyonuk romjával csatlakoznak az aulhoz. Vannak köztük teljesen nincstelenek: egyszerű pásztorok. Másrészt a gazdag nomád több aulra kénytelen osztani sok ezerre rúgó állatállományát. Ilyenkor csak egy-két családtag, szolga van az aulnál, ezek legeltetnek, irányítják a gazdaságot. Látnivaló, hogy már az aulban sem érvényesülnek pusztán vérségi kötelékek. Bonyolult, összetett társadalmi képződmény. Ennek megfelelően az aul vezére sem holmi „nemzetségfő", hanem annak a családnak legidősebb tagja, amelyik vezet. Az parancsol az aulban, akinek legnagyobb a vagyona és legtekintélyesebb a családja, rokonsága.

Már az aul-fő is „kagán" a maga birodalmában, mert nemcsak családi, hanem egyúttal politikai hatalmat is gyakorol. Még inkább áll ez az altörzs fejéről. Az altörzsek törzsekbe, a törzsek egy még nagyobb politikai egységbe, a törzs-szövetségbe kapcsolódnak

össze. Akár az altörzseknek, az egyes törzseknek is megvannak a külön, határokkal körülzárt legelői. Az egyik azonban jobb, mint a másik. Különösen a téli szállások mineműsége befolyásolja nagyon az állatállomány gyarapodását. A steppén tehát folyvást harc dúl az egyes aulok és altörzsek között. Az erősebb kiterjeszti hatalmát a gyöngébbre és a népek ádáz küzdelmet folytatnak a steppe hegemóniájáért. Ebben a folyékony, szüntelenül ide-oda hullámzó politikai életben időnként kisebb-nagyobb hatalmi gócok alakulnak ki, melyek körül mind több és több altörzs, törzs, nép szervezkedik. Ahogy terebélyesedik egy ilyen uralkodó góc hatalma, családok, aulok, altörzsek tódulnak oda abban a reményben, hogy nagyobb biztonságot nyújt nekik és hogy ők is részesednek a hatalomban és az anyagi gazdagságban. Megkezdődik a nagy hódítások ideje. A népek vagy önként csatlakoznak az új politikai alakuláshoz, vagy az erősebb jogán alávettetnek. Ily módon szerény kezdetekből hirtelen, máról holnapra előáll a nomád nagybirodalom.

Az aulok az altörzsben, az altörzsek a törzsben, a törzsek a törzs-szövetségben és a népek a birodalomban továbbra is megtartják önállóságukat. Nem olvadnak fel egymásban, csupán egymáshoz tapadnak, mint a homokszemek. Így azután még a legnagyobb nomád birodalom is valójában végtelen sok, apró önálló „államocskából" rakódik össze. Hiszen már a családot *el,* azaz „birodalom" néven emlegetik. A szervezetnek e lazaságából nagy előnyök, de nagy hátrányok is adódnak. Minthogy az uralkodó

dinasztia az idegen népeket csak hódoltatja, hatalma hihetetlen gyorsasággal terjed szét a steppén minden irányban. Mind több és több nép küzd vezérlete alatt, következőleg mind kevesebb nép tud ellentállni. Az uralkodó törzs végül már csak vékony réteg, mely gyöngén borítja be a leigázott népeket. Ameddig ez a vékony réteg kezében tudja tartani a hatalmat, nincs baj. De amint prestige-veszteség éri, trónviszály tör ki, vagy csatában alul marad, uralma könnyen meginog. A leigázott népek fellázadnak, a népek, törzsek szétválnak egymástól és a birodalom, ahogyan létrejött, ugyanolyan hirtelenséggel széthull alkotó elemeire, hogy azután más dinasztia, más nép vezérlete alatt ismét feltámadjon.

Az előadottak alapján könnyen belátható, hogy az egyes szemcsék időnként és népenként hol szorosabban, hol lazábban kapcsolódnak egymáshoz. Nem minden kagán rendelkezett oly hatalommal, mint Attila, vagy Dzsingisz-kán. Ismerünk olyan nomád fejedelmeket is, akiknek semmi tekintélyük sem volt. Sokszor a törzs-szövetségnek magának külön fejedelme sincs, csak a törzsek élén áll egy-egy vezér. Ezek azután háborúskodnak, szövetkeznek idegen hatalmakkal, portyáznak kényük-kedvük szerint, zsoldba szegődnek, mintha nem is volnának ugyanannak a politikai tömörülésnek a tagjai. Csak a közös veszély órájában tartanak össze, segítik egymást. Így éltek például a magyarok Árpád megválasztásáig. Bíborbanszületett Konstantinos császár szerint csak egyes törzsek felett uralkodnak vajdák. A honfoglalás után a vezérlő fejdelem hatalma annyira aláha-

gyatott, hogy a nyolc törzs külön-külön élt magának. A besenyők népe, a magyarság nagy ellenfele sem ismerte a központi hatalom fogalmát. Nyolc törzsre, az megint negyven altörzsre tagozódott, minden törzsnek és altörzsnek fejedelem parancsolt, de magának a törzsszövetségnek egy sem. A hunok, amikor leigázták az akatzirok népét, az noha hatalmas volt, mégis sok fejedelem uralma alatt állott, törzsek és nemzetségek szerint megoszolva.

A hunok szintén csak idővel alakítottak ki egy szorosabb politikai szervezetet. Amikor átlépték a Volgát, és az alánokat, majd a gótokat hatalmuk alá hajtották, még korántsem engedelmeskedtek egyetlen fejedelem parancsának. Ammianus szerint „nem vezeti őket a királyi hatalom szigora, hanem megelégszenek azzal, hogy egyik törzsfőjüket viharos tülekedéssel vezérré válasszák. De aztán keresztültörik magukat minden akadályon." Ha hinni lehet Ammianusnak, akkor a gótverő Balamber sem volt egyeduralkodó, csupán a legelőkelőbb törzsfő. A hunok ekkortájt körülbelül abban a laza politikai szervezetben éltek, mint a magyarok Levediában. A politikai hatalom megoszlik az egyes törzsfők között, a „fejedelem" még nem több, mint „primus inter pares". Hogy ekkor még mennyire hiányzott a hunságból az összetartó erő, mutatja egyes hun rajok fellépése. A gót király talál olyan hunokat, kik zsold fejében hajlandók küzdeni a seregében. Megtörtént tehát az a különös eset, hogy hunok harcoltak a hun fejedelem által csatába küldött alánok ellen. Egy hun raj Alatheus és Saphrax keleti gótjaihoz csatlakozik, egy másik

szintén leszakad a törzsről és az oláh síkságon bolyongva végül a szarmaták hadait szaporítja. 412 körül a hunok nagyfejedelme, Karaton még mindig csak „az első a többi fejedelem között”. A hunságnak később is sok a fejedelme, de ezek a fejedelmek a nagyfejedelem mellett egészen eltörpülnek. Karaton idejében azonban még oly hatalmasok, hogy a görög írók érdemesnek találják megemlítésüket. Egy ilyen hun törzsfejedelmet név szerint is ismerünk. Uldin-t „regulusnak” hívják és „azoknak a barbár népeknek a fejedelme, melyek a Duna mentén tanyáznak.” A nagyfejedelem hatalma csak Oktar (megh. 430) és Ruga (megh. 434) uralkodása alatt erősödik meg a törzsi és népi fejedelmek rovására. Ők már igazi nomád uralkodók Attila fajtájából.

A népnevet a hódító nép, törzs, dinasztia adja. A türk nevet a 6. század közepén egy törzs viseli. Midőn ennek hatalma szétsugárzódik a steppén, nevét a többi törzs, nép is felveszi. Az ujgurok tizenegy törzse közül a rangban első, a kagán törzse az „ujgur”, ettől kapja az egész törzsszövetség az ujgur nevet. A meghódolásra bírt vagy leigázott népek magukévá teszik a hódítók nevét, türkök, ujgurok lesznek belőlük, de azért nem vesznek el teljesen. Régi nevüket továbbra is megtartják és amikor kedvezőre fordul sorsuk és visszanyerik függetlenségüket, újra előbukkannak régi nevükön. Csak azok a népek, vagy néprészek süllyednek el a hódító népben, melyekben végleg elsorvadt a közös leszármazás és együvétartozás tudata.

A hunok közül sem volt valamennyi születésre nézve hun. Sokszor a hun elnevezés csak azt akarta kifejezni, hogy az illető a hun konföderáció tagja. Így beszél például Priskos „akatzir hunokról", értvén alatta akatzirokat, kik hun főség alá jutottak. Amikor az ázsiai hun (hiung-nu) birodalmat megalapította Mao-tun san-jü, büszkén írta a kínai császárnak, hogy a leigázott népeket „mind hunokká tette és egyetlen családdá egyesítette". A legtöbb hunná lett nép később, a hun hegemónia bukása után, ismét szerepel régi nevén. A hun birodalom felbomlásakor természetesen megfordult a helyzet: a hunok azok, kik felcserélik nevüket új uraik nevével. Kr. u. 93-ban közülük számosan „megtagadták eredetüket és szien-pi-knek vallották magukat, hogy kedvezőbb helyzetbe kerülhessenek". A hun, akárcsak a szkíta vagy a türk, birodalmi név is. Azért terjedt el annyira.

A leigázott vagy meghódolásra bírt népek általában megtartották népi különállásukat. A hódítók nem szórták szét a meghódítottak fiait más népek fiai közé, asszonyaikat, gyermekeiket sem vették el, szállásaikat is meghagyták birtokukban, csupán akkor űzték el őket hajdani otthonukból, ha maguk is rászorultak arra, hogy új haza után nézzenek. Bizonyos fokú politikai önállóságot is élvezhettek. Persze, ennek mértéke nagyon is függött a körülményektől. Az ádáz ellenféllel a győző másképp bánt, mint a könnyen hódolóval. Ismerünk népeket, melyek vesztett csata után igazi szolgaságba estek. Kagánjuk koponyájából ivókupát készített a győző és előkelőik nagy része is elveszett. Ily népeknek az idegen kagán

ad vezetőt és vezéreket; önálló politikai életet nem élhettek. Mások megint, idegen főség alá jutva, továbbra is megtarthatták kagánjukat és ha a trón megüresedett, újat választhattak uralkodóházukból a trónöröklési rend szerint, de ki kellett kérniök új uruk tanácsát és megerősítését. „Szolgaságuk" jeleként termékenyekben vagy pénzben adóztak és harcoltak, ha erre parancsot kaptak. Fejedelmeik évente az „udvar" látogatására voltak kötelezve.

Ammianus írja, hogy a hunok a Don-menti alánoknak csak egy részét fosztották ki vagy öldösték le, „a többit egyezséggel szövetségesekként magukhoz csatolták", más szóval a hun konföderáció tagjaivá tették. Az új hun alattvalók a nomádok politikai hagyománya szerint a legutolsó helyet kapták a konföderációban: az elő- és utóvéd nehéz feladata nekik jutott. A hunok e korai időben javarészt az alánokat küldték maguk helyett győzni, így például a keleti gótokkal szemben is. A keleti gótok zöme – mint láttuk – hun főség alá került. Jordanes már most büszkén jelenti ki, hogy „a gót nép felett – igaz, a hunok választásából – mindig gót fejedelem (regulus) uralkodott". Ettől az időtől kezdve a keleti gótok látják el az elő- s hátvéd feladatát: ők állnak a rangsor legvégén. Uldin hadjárataiban a szkírek véreznek legtöbbet. Ők is királyostól szolgálták a hunokat. Később királyuk, Edeko, Attila legmeghittebb tanácsosai közé tartozott. Követségben járt Konstantinápolyban és ha soros volt, csapatával őrt állt Attila háza előtt. Fivérét jellegzetesen „Hunvulf"-nak nevezték. A gepidák élén is saját vérükből származó ki-

rályt találunk. Minthogy ádáz ellenfelei voltak a keleti gótoknak, a hunok az egyikkel ellensúlyozták a másik germán nép hatalmát. A mauriacumi – „catalaunumi” – ütközetben (451) már a gepidák alkotják a hátvédet.

Mindebből látjuk, a hun nagyfejedelem udvarában „a szkíta királyoknak” – miként Priskos mondja – egész raja nyüzsgött, anélkül, hogy ez a sok „szkíta király” mind hun lett volna. De természetesen akadtak olyan népek is, melyek sokkal súlyosabb körülmények között „szolgáltak” a hunoknak. Jordanes szerint volt egy időszak, kerek negyven év, amikor a keleti gótok sem választhattak maguknak királyokat. A Volga mentén, az erdőöv szegélyén lakó akatzirokról pedig tudjuk, hogy a hunokkal „szövetkezve” még törzsek és nemzetségek szerint sok fő uralma alatt éltek, később azonban – árulás gyanújába keveredve – elvesztették politikai önállóságukat: Attila legidősebb fiát helyezte föléjük királynak. Míg tehát az előbbi népek – azt lehet mondani – teljesjogú polgárai voltak a nomád törzsszövetségnek, ez utóbbiak idegen vezetés alatt állva valóban szolgái lettek a hunoknak.

Az alávetett népek, akár ilyen, akár olyan szabadságot élveztek, az uralkodó réteg szemében pusztán „rabszolgák és rabnők”. Megtaláljuk ezt a felfogást a türköknél, az avaroknál, de ugyanúgy a hunoknál is. Az Attila-fiak a Pannóniába menekülő gótokat mint „szökött rabszolgákat” akarják visszahajtani uralmuk alá. Azok a szavak is jellemzőek, melyeket Attila a görög követ arcába vágott, amikor az tagadni

merte, hogy hun szökevények volnának még náluk. Attila azonnali visszaküldésüket kérte, „mert – idézzük szavait – nem fogja tűrni, hogy tulajdon szolgái keljenek ellene csatára". Mint tudjuk, a bizánciak súlyos évi adókat fizettek a hunoknak a „béke kedvéért". Bárhogy is szépítgették a bizánciak ezt a gyalázatot, Attila nyíltan megüzente a császárnak, hogy mint vélekedik e felől: „Theodosius – így hívták a császárt – nemes, előkelő atyának gyermeke, ő is nemes születésű s mint atyja Mundzsuk, nemességét sértetlenül meg is őrizte. Ezzel szemben Theodosius az atyjától örökölt nemességet elvesztette, neki adót fizetve szolgája lett." Amilyen mértékben nőtt a nomád birodalom, már nemcsak törzsek s nemcsak népek, hanem egész birodalmak jutottak „szolgaságra", melyeknek megint voltak „szolgái". Ezért hirdeti az egyik türk kagánnak felirata az Orkhonnál: „Ebben az időben a rabszolgáknak maguknak is rabszolgái, a rabnőknek rabnői voltak; az ifjabb testvérek nem tudtak az idősebbekről, a fiúk apáikról. Oly nagy volt a birodalom és az a terület, melyet megszereztünk és megszerveztünk."

A nomád társadalom olyan, mint a homok: könynyen szétguruló apró szemcsékből áll. Önállósághoz szokott részeit csak hatalommal, „nem szeretettel, hanem rettegtetéssel" lehet összetartani. Attilának is az minden gondja, hogy „szkítái" szökését megakadályozza. A rendezetlen, sok kis aulra tagolt embertömegből a kagán teremt rendezett népet. Büszke is arra, hogy a népet „rendbe szedte" és gazdaggá, hatalmassá tette. Ezért aztán a kagán úgy tekint

népére és birodalmára, mint nagykiterjedésű auljára, amellyel kénye-kedve szerint bánhat. Családi vagyonként oszthatja, átörökítheti fiaira, testvéreire. Bléda és Attila megosztoznak a nagy birodalmon. Bléda, mint idősebbik, kapja a nagyobbik, öcscse a kisebbik részt. Talán ugyanígy járt el Oktar is Rugával. Ugyanez a tulajdonjogi álláspont nyilatkozott meg abban is, hogy az Attila-fiak apjuk halála után maguk közt fel akarták osztani az egész birodalmat. De a germán népek fellázadnak. Szerfölött ellenszenvesnek és megalázónak találják, hogy „rabszolgák módjára" osztozkodjanak rajtuk.

A nomád fejedelem igényt tart a meghódított földre, ingó javaira is. Attila lopással vádolja meg azt a római hitelezőt, aki a sirmiumi püspöktől egyházi kelyheket fogadott el zálogba, mert Sirmium most az övé, következőleg az aranykelyhek is őt illetnék.

A dinasztia törzsével, népével mintegy ráfekszik a többi törzsre, népre és minden hatalmat, minden javat magának biztosít. Ők a „nemesek, „a királyiak", „a fehérek" vagy „fehércsontúak", a többiek a „feketék". Székhelyük „fehérvár", a kagán sátra, palotája, a „világ közepe". A legfelsőbb tisztségeket és rangokat, a birodalom vezető helyeit maguk szállják meg, a kagán családja és emberei. Az ázsiai hun birodalom megalapítója, Mao-tun fiai és kisebb testvérei számára tartja fenn a birodalomrészek kormányzását. Ugyanígy Attila is legidősebb fiát állítja a meghódított akatziroknak és mindazoknak a népeknek élére, melyek a Pontusnál tanyáztak. Minél nagyobb a birodalom, természetesen annál több a méltóság:

számuk az ázsiai hunoknál huszonnégy, a türköknél huszonnyolc volt. Több népnél találkozunk egy következetesen keresztülvitt jobb-bal beosztással és ennek megfelelően a méltóságok is párosak. Az európai hunok a jobboldalt tartották előkelőbbnek.

A tisztségek örökletesek. Ez a szabály nemcsak az uralkodó törzsekre, hanem a leigázott népekre is áll. A szogdok fejedelme minden nagyobb nehézség nélkül hagyományozhatja trónját fiának, noha türk uralom alá jutott. Nem kell messze mennünk példáért – a honfoglaló magyaroknál a gyula és a karkhász méltóságok ugyanannak az „uralkodóháznak" kezén maradtak évtizedeken keresztül. Minthogy a legkisebb altörzs feje is végeredményben „kagán" a maga birodalmában, csak természetes, hogy ugyanazok az elvek érvényesek rá is, mint a nagybirodalom fejére, a nagyfejedelemre. Így azután a legkisebb törzs élén is dinasztia uralkodik. Ez jól szemlélteti, hogy a nomád állam egészen apró, önálló részek egyesülése révén áll elő. A méltóságok nem üres címek, hanem tényleges hatalmat jelentenek. A rangfoknak megfelelően a méltóságok hordozói nagyobb vagy kisebb tömegű sereg, nép vezérei. Amikor a hunok 395-ben betörtek a kisázsiai provinciákba, a hadakat Basik és Kursik vezette. Priskos szerint a „királyi szkíták" közül származtak és sok nép felett uralkodtak. Hogy a törzsek és népek fejedelmei milyen rangfokozatot, méltóságot érdemelnek, azt a törzs, nép ereje, sokasága, tekintélye szabja meg. A törzseknek, népeknek egész hierarchiájával találkozunk s jaj annak az idegennek, ki mit sem tudva e rangok-

ról, az egyes törzsek, népek fejedelmeivel tárgyalásba bocsátkozik. Priskos meséli, hogy II. Theodosius császár azért nem ért célt az akatziroknál, mivel követe elvétette a rangsort: azt az ajándékot adta a rangban első, legidősebb fejedelemnek, amely tulajdonképpen a második fejedelemnek volt szánva. Ezen a fejedelem annyira megsértődött, hogy társait beárulta Attilánál.

A nomád nagyfejedelem csak saját törzse, népe és a főméltóságok felett gyakorol közvetlen hatalmat, az alsóbb tisztségeket már nem ő, hanem az alája tartozó méltóság-viselők töltik be. Az ázsiai hun birodalomban a huszonnégy főember maga választja ki a vezéreket az ezredek, a századok és a tizedek élére. A nép ugyanis hadakra oszlott, még pedig a tízes számrendszer alapján. Az ázsiai hunok a legfelsőbb méltóságok viselőit „tízezer lovasnak" hívják. A nomád népek politikai szervezete tehát lépcsőszerűen tagozódik lefelé. Törzs uralkodik törzs, nép nép felett jól kiépített hierarchikus rendben.

A hatalom birtokosai és boldog élvezői nagyon is jól tudják, mi mindent köszönhetnek a kagánnak. Vele emelkedtek fel, vele buknak hát, ha nem – általa. Sorsuk, úgy érzik, teljesen egybefonódott kagánjukével. Támogatják is jóban rosszban, engedelmesen követik parancsait. Csak ily módon, ekkora összetartással és katonai fegyelemmel tudják továbbra is biztosítani uralmukat. Számuk elenyészően csekély a leigázott népek tömegéhez képest. Amint nő birodalmuk, népek kerülnek uralmuk alá, melyeknek maguknak is van birodalma és kagánja. Így végül is csu-

pán vékony réteget alkotnak „szolgáik" sokasága felett. Félnek a trónváltozásoktól. Sohasem tudhatják előre, mit rejt számukra a jövő, nem lesz-e kagánjuk sírja tulajdon vermük. Lehet, hogy az új uralkodó körül viszály támad és nem állja meg a helyét. A hatalmi szervezet egyensúlya meginog és a birodalom összeomlik máról-holnapra könnyű kártyavárként. S azok, akik annyi nép felett uralkodtak, most megtanulnak szolgálni korábbi szolgáiknak.

Vigyáznak is arra a pusztai népek, hogy lehetőleg ne kerüljön alkalmatlan utód a trónra. A nomád fejedelmek – említettük – több feleséget tartottak maguknak. A sok fiú közül trónörökösnek általában azt tekintették, aki a fejedelem rangelső feleségétől elsőnek született. A legidősebb örökjoga azonban korántsem szükségszerű. Ha túlságosan fiatalon venné át elhunyt apjától az uralmat, vagy ha más okból látszik alkalmatlannak a trónra, a fejedelmi méltóság egyik testvérére száll át, rendszerint azonban apja testvérére s csak ennek halála után érvényesítheti örökjogát. De azt senki sem vonja kétségbe, hogy csak az uralkodó dinasztiának van joga a fejedelemségre. Az uralomhoz ugyanis különleges képesség, isteni „charisma" szükséges, melyet egy mitikus ős, egy isteni hérosz szerzett meg a dinasztia számára, s azóta ez a képesség apáról fiúra öröklődik a nemzetség minden tagjában. A nomád trónutódlási rend tehát nem alapszik sem a nemzetségi jog, sem a primogenitura, sem az idoeitas elvén, hanem e három kombinációja s teljesen az adott helyzettől függ, hogy esetenként a három közül melyik érvényesül. Ezt a ren-

det látjuk az ázsiai hunoknál, a türköknél, az eftalitáknál és még sok más nomád népnél, többek közt – az európai hunoknál is.

Az első név szerint ismert európai hun fejedelem Balamber. Ő volt az, aki a hunokat a gótok ellen vezette (373–375 körül). A következő hun király, akiről hallunk, Uldin (400). De ő csupán „regulus", a nyugati hun szárny vezére s talán nem is tartozott az uralkodó dinasztiához. 409-ben szerepel utoljára. Karatonról már biztosan tudjuk, hogy az egész hun törzsszövetség élén állott. Nevét egyedül Olympiodoros jegyezte fel a 412 körüli eseményekkel kapcsolatban. Oktar és Ruga (Rua) Attila atyjának, Mundzsuknak voltak a testvérei, ők tehát kétségtelenül a nagyfejedelem nemzetségéhez tartoztak. Attilának még egy másik nagybátyjáról is van tudomásunk. Ezt Aj-barsnak, vagyis „Holdpárducnak" nevezték. Lehetséges, hogy már Oktar és Ruga megosztották egymás közt a hatalmat. Az előbbi 430 körül, a másik 434-ben halt meg. Ruga halála után testvérének, Mundzsuknak legidősebb fia, Bléda következett a trónon. Trónraléptekor mindjárt maga mellé vette öccsét, Attilát társuralkodónak. Elhatározásának indítóokait nem ismerjük, annyit azonban gyaníthatunk Priskos leírása alapján, hogy tartott erőszakos, uralomra vágyó öccsétől. Fél fejedelemségét azért engedte át neki, hogy békében uralkodhassék. Bléda még sem kerülhette el sorsát, mert amikor gyámkodását és felsőbbségét Attila már túlságosan megalázónak találta, végzett vele (445). Amíg azonban együtt kormányozták a birodalmat, Attila része minden jel sze-

rint keleten, a bizánci határ szomszédságában feküdt, míg Blédáé nyugat felé terült el. A hunok Oktar és Ruga idejében már elérik terjeszkedésük legnyugatibb pontját, az Északi-tengert, s Ruga az, aki Aetiustól megszerzi Pannóniát. Így hát Attilának tulajdonképpen már nem akadt sok küzdenivalója a barbár világban, figyelmét ezért inkább a római imperium felé irányította. Az európai hun birodalom alapjait nem ő, hanem közvetlen elődei rakták le.

A trónutódlás gyakorlatából az világlik ki, hogy hosszabb időn keresztül a hun birodalom – talán gyermek, talán alkalmas utód hiányában – nem az elhunyt fejdelem fiára, hanem testvérére szállt. A testvérágban az öröklés szintén a primogentitura elvéhez igazodott; nem Attila, hanem Bléda foglalta el a trónt. Jordanes szerint Attilának sok gyermeke volt. Az utódlás szempontjából mégis csak az a három testvér jött tekintetbe, akik Attila rangelső feleségétől, Arykántól származtak. Noha Attila közülük a legfiatalabbat szerette a legjobban, trónörökösnek mégsem ezt, hanem legidősebb fiát, Ellákot jelölte ki. Erre abból következtethetünk, hogy azon a lakomán, melyen Priskos részt vett, Ellák ült Attila mellett a kereveten. Ellák helyét egy más alkalommal Aj-bars foglalta el. Ebben viszont a testvérág jogigénye jutott kifejezésre.

A steppén a társadalmi és politikai élet határai elmosódnak, mintegy széttárulnak a végtelenbe. Az események a kozmoszban játszódnak le. A prehisztórikus ember élt így s ebből az életmagatartásból sok maradt meg Kínában és Ázsia steppéin. Hogy a

fősátortól merre lakjanak az asszonyok és merre a szolgák, hogy az étkezésnél mi legyen a rend, hogy a halott mily szertartások közt vonuljon át a túlvilágra, – az egész köznapi élet kozmikus háttérben jelenik meg. Természetesen az állam is elvesztette kizárólagos politikai értelmét és kozmikus vonatkozásokkal telítődött. A birodalom erős kagánok kezén olybá tűnt fel, mintha csak a mindenségnek volna kicsinyített mása.

A főégtáj észak. A világmindenség a sarkcsillag körül forog, mint szilárd pont körül. Épp ezért mindazok, kik hatalmat gyakorolnak az emberi társadalomban, fejedelmek és családfők a sarkcsillag alatt foglalják el helyüket. A fejedelem széles, ágyszerű trónusa palotájának északi oldalán, emelvényen áll és fekvése a „világ közepét" jelképezi. A fejedelemnél senki sem tartózkodhat magasabban, éppúgy tilos lakóhelyet keresni palotájától északra vagy délre. A négy világtájnak megfelelően az ázsiai hunok (hiung-nu-k) „négy saroknak" hívták a birodalom négy főtisztét, a rangban továbbkövetkezőknek is szimbolikus a nevük: ők alkotják a „hat sarkot". Mindezek az elnevezések kozmogóniai elképzelések hatására vallanak. A világmindenség rendjét utánozták az ázsiai hunok akkor is, amidőn csatasorba fejlődtek. Miként a kínaiak, ők is színekkel jelezték az égtájakat. Lovaikat tehát az égtájak színeinek megfelelően állították fel: nyugatra, vagyis szerintük a legelőkelőbb szárnyra kerültek a fehér, keletre a kék (szürke), északra a fekete, délre pedig a vörös színű lovak. A kínaiak még azt is feljegyezték róluk, hogy

csak növekvő holdnál támadnak, fogyó holdra sietve visszavonulnak. Így tettek később a türkök is.

A kagán nem pusztán politikai hatalom, sokkal több annál: a mindenség rendjének őre s alkalomadtán helyreállítója az emberi társadalomban. Ő biztosítja az emberiség és a mindenség között az összhangot, mely ha felbomlik, szörnyű csapások, nyavalyák zúdulnak a népre. Ő a közvetítő népe és a felső hatalmak, a szellemvilág között, éppen tisztěnél fogva. Tehát „papi teendőket" is végez. Az áldozati üst és csésze hatalmi jelvényei közé tartozik. Nagy az ő felelőssége: nemcsak földi ellenséggel, hanem kozmikus hatalmakkal is meg kell birkóznia. Alattvalói megkívánják tőle, hogy szembeszálljon a rontó szellemekkel, a jóknak pártfogását viszont megőrizze javukra. Hatalma mágikus erejű. Jaj neki, ha egyszer mégis elemi csapás, szárazság, fagy látogatja meg az országot. Alattvalói reá rohannak és sokszor meg is ölik. A kagán mintegy magában hordja népe végzetét, pusztulását vagy felemelkedését.

A nomád fejedelmet különleges „erény", karizma képesíti az uralkodásra. Ezt a karizmát rendszerint nem is ő, hanem egy mitikus ős, hérosz szerzi meg a dinasztia számára. Különös, csodálatos jelek adják tudtul a népnek, hogy fejedelme „megszületett". A hérosz egyik szülője, apja vagy anyja, madár, ragadozó állat. A mítoszképző gondolkozás ilyen formán próbálja megmagyarázni az uralkodó nemzetség mágikus hatalmának eredetét, azt a kapcsolatot, mely közte és a mindenség közt fennáll. A mongol dinasztia például kék farkastól és fehér nőstényszarvastól szár-

maztatta magát. A türk eredetmonda szerint a farkasanyától született gyermek szelet és esőt tudott elővarázsolni, míg testvérei, természetes atyának, anyának gyermekei, megmaradtak közönséges halandóknak.

„A nagy *šan-jü,* kit az Ég emelt a trónra" – így címezteti magát Mao-tun ázsiai hun fejedelem abban a levélben, melyben a kínai császárnak bejelentette birodalma megalapítását. Fia és trónutódja még fennhéjázóbb szavakkal beszélt magáról: „A hiung-nu nép nagy *šan-jü*-je, akinek az Ég és a Föld adott életet és akit a Nap és Hold helyezett méltóságba." A *šan-jü* az egész mindenség akaratából, legteljesebb támogatásával uralkodik a Földön. Alattvalói előtt mint az Ég fia, mint az ég hasonmása jelenik meg. Egy kínai feljegyzés szerint az ázsiai hunok fejedelmüket az „Ég fiának" hívták s fejedelmi címének, a *šan-jü* szónak is tulajdonképpen az a jelentése, hogy „nagy" és „széles", mivel az ég, melyet jelképez, ilyen. Az istenkegyelmiség tana a következő századokban sem vesztett erejéből. „Én az istenhez hasonlatos égi szülött türk Bilge kagán..." – olvassuk az egyik orkhoni türk feliraton.

Krisztus születése után 448-ban görög követek hagyják el Konstantinápolyt s a mai Nis (Naissus) felé haladva a hun fejedelem udvarára igyekeznek. Kíséretükben találjuk Priskost is. A menethez még Konstantinápolyban két hun csatlakozott; követségben jártak a császárnál és most hazafelé tartanak. Midőn Serdicába érkezett a csapat, a bizánciak nagy lakomát csaptak, melyre természetesen a kíséretükben lévő hun követeket is meghívták. Evés-ivás köz-

ben a barbárok Attilát, a görögök császárjukat kezdték magasztalni. Az egyik görög – eléggé vigyázatlanul – azt jegyezte meg: nem való istent emberrel összehasonlítani. Emberen persze Attilát, istenen Theodosiust értette. Erre a hunok módfelett felfortyantak és mindinkább feldühödve, végül is szitkokban törtek ki. Nyilvánvaló, noha ezt a görög Priskos már nagy bölcsen elhallgatta, a hunok éppen megfordítva, Attilát jelentették ki isteni eredetűnek, míg a császárt csupán embernek voltak hajlandók elismerni. A bizánciak igen elcsodálkozhattak ezen, sehogysem érthették, miképp lehet egy barbárt isteni eredetűnek tartani. Attila udvarában Priskos újra találkozik ezzel a sajátos nomád felfogással. Egy ízben ugyanis a hunok elbeszélték neki, hogyan vetették hatalmuk alá az erdővidék felé lakó akatzir népet. Sikerüket az egyik akatzir fejedelem tette lehetővé, akit Attila épp ezért busásan meg akart jutalmazni. Ez azonban cselvetéstől félt és nem tett eleget a hívásnak. Azt üzente: nehéz az embernek isten színe elé járulni. Hogyan is nézhetne ő az istenek legnagyobbikára, amidőn még a napba se tud szemrebbenés nélkül betekinteni.

Az „Ég fia" végtelen gőggel nézett le a világra. Úgy érezte, amit csak lát, mind az övé. Az isteni kiválasztottság és a magas küldetés jogán magáénak tekintette az egész világot. Szent őrülettel országokra és népekre tört, csakhogy birtokába vehesse jussát, az egész Világot. Sátra a mindenség közepe, birodalma pedig képzeletben már átfogja a mindenséget. Valamennyi eurázíai pásztorkirályra jellemző

az a levél, melyet a türkök kagánja intézett Maurikios császárhoz: „A rómaiak császárának a nagy kagán, hét nép parancsolója és a világ hét tájának ura." Persze a hét itt nem veendő szó szerint. Ez a kevély beszédmód sokszor bizony nem állt arányban a tényleges hatalommal. 400 körül a hunok még nem jelentenek félelmes erőt az Al-Duna mentén, Uldin fejedelmük mégis úgy lép fel a bizánciakkal szemben, mintha a Világ csak arra várna, hogy őt szolgálja. A 408 körül folyó hun harcok idején a *magister militum per Thracias* békét ajánlott neki, ő azonban válasz helyett a keleten felkelő napra mutatott és így szólt: mindazt, ahová a napnak sugarai érnek, egykönnyen elfoglalhatom, ha akarom. Ami Uldin esetében még barbár dölyfnek tetszett a bizánciak előtt, Attila uralma alatt már valóság lett. Ő valóban már az egész „Szkítia" felett uralkodott, sőt a bizánci birodalmat is adófizetőjévé tette. Egy alkalommal régi kardot találtak a mezőn legeltetés közben. A talált tárgyat Attilához vitték, ki igen megörült neki s „amennyire merész volt a tervezgetésben – írja Jordanes Priskos nyomán –, azt hitte már, hogy az egész mindenség fejedelméül van elrendelve".

A görög követség azt hallja a hun udvarban, hogy minden barbárt remegés fog el, ha beszélnie kell Attilával. E tekintetben Edeko szkír fejedelem az egyedüli kivétel. Még Ellák, Attila legidősebb fia sem mer atyjának szemébe tekinteni. Azon a lakomán, amelyen Priskos is részt vett a görög és az itáliai köve-

tekkel együtt, Ellák tisztes távolságra ült atyjától a kereveten és szemeit folyvást a földön járatta. Mindenki szolgamódra engedelmeskedett Attila parancsainak. „Királyok, különféle népek vezérei – írja Jordanes – testőrség módjára várták rendelkezéseit és ha szemével intett, mindannyian mormogás nélkül, de rettegés és félelem közt álltak elő és bizton teljesítették azt, amit követelt tőlük." De aztán gondoskodott is Attila főembereiről. A bizánciak szerették volna, ha Attila Onegesios hun fejedelmet küldi Konstantinápolyba. De Onegesios így felelt: Nincs sok értelme annak, hogy követként Konstantinápolyba menjek, hiszen a császár tanácsosainak csak azt mondhatnám, amit nekem Attila parancsol. Vagy talán azt hiszik a rómaiak, hogy majd engedek esengéseiknek és elárulom uramat, megfeledkezem szkíta neveltetésemről, asszonyaimról, gyermekeimről? Tudják meg, szívesebben viselem el a szolgaságot Attila uralma alatt, mint a gazdagságot a rómaiaknál.

A megfélemlítés a nomádok régi taktikájához tartozott. Könnyebben hódít az, akitől félnek – ezt már a nomádok is tudták. Attila híre – írja Jordanes – oly rettenetes volt, hogy mindent félelemmel töltött el. „A népek megrendítésére, a földkerekség réméül jött a világra." Folyvást fenyegetőzött. A legkisebb sérelem szörnyű haragra lobbantotta és máris háborúval rémítette a rómaiakat. Így azután sok mindent elért, anélkül, hogy seregeit megmozgatta volna. Mily boldog megelégedéssel láthatta ő, a barbár, hogy a császártól kezdve mindenki meghajol akarata előtt. Bizonyára sokszor csupán erejét akarta érezni és érez-

tetni „kevélységével”, haragjával. Micsoda ünnep lehetett számára, amikor egy ízben a császárt római eredetű írnoka érdekében megleckéztette. Theodosius adja meg az ő írnokának azt, amit ígért, mert nem illenék a császárhoz, ha hazudna.

A bizánci udvar persze minduntalan tudtára adta Attilának, hogy nem tartja őt többre, mint a többi barbárt. Attilát ez a bánásmód vérig sértette, hiszen a nomád fejedelmi eszmekörben élve magát az Ég fiának képzelte. Mindenekelőtt nagy sértésnek vette, hogy a császár „akármilyen jött-ment embereket” szemelt ki hun követekül. Ő csak consulságot viselt előkelő férfiakkal volt hajlandó tárgyalni. A bizánci udvar a kérésnek nem igen akart eleget tenni s arra hivatkozott, hogy az előző hun királyokhoz s Szkítia más fejedelmeihez is akármelyik hírnök vagy katona is elment követként. Attila azonban nem tágított s mindjárt nyájasabb lett, mihelyt Bizánc követei a birodalom gazdag és magasrangú polgárai közé tartoztak. Ilyenkor Attilát mintha kicserélték volna. Csupa udvariasság és nagylelkűség. A jövevények elé megy egészen a határig, hogy megkímélje őket az út fáradalmaitól. Mindjárt jelentős engedményeket tesz és elhalmozza őket ajándékokkal. Attila azt akarta mindenáron elérni, hogy a császár egyenrangú fejedelemnek tekintse. Honoriával való házassági tervei is ezt a célt szolgálták. Mert igaz ugyan, hogy Honoria révén politikai előnyökhöz szeretett volna jutni: mint Honoria férje könnyen birtokába vehette volna a nyugati birodalmat. De az is kétségtelen, hogy dinasztikus szempontok is vezették. Geizerik vandál király

legidősebb fia csak nem régiben jegyezte el III. Valentinianus császár mindössze hatéves leányát, Eudociát. Miért ne tudna ő is császári hercegnőt kapni feleségül? Házasságkötése Honoriával az egész világ előtt megmutatná, hogy egyenrangú uralkodó a császárral.

A bizánciak természetesen annál inkább ügyeltek tekintélyükre, minél kevesebb volt tényleges hatalmuk. Mint az elszegényedett gazdagok, legalább a látszatot akarták menteni. Attilának a legsúlyosabb adókat fizették, csak hogy békére bírják. A bizánci udvar azonban azt hirdette, hogy a küldött összeg zsold fejében jár Attilának. A csodálatos a dologban az, hogy Attila belement a játékba és szívesen vette, hogy őt a császár *magister militum*-jának szólítsa. A magas bizánci rang kétségkívül hiúságát legyezgette. Így lett Attila merő prestige-kérdésből forma szerint császári hivatalnok. Rövidesen azonban Priskos azt hallja egy hun főség alatt élő pannón rómaitól, hogy Attila már kevesli bizánci rangját. A császárság birtokára vágyik. „Mert már zúgolódva mondja, hogy a császárnál a tábornagyok hitvány szolgák, ő nála azonban a rómaiak császárjaival egyenrangú férfiak." A gőgös barbár lelke mélyéből beszélt.

A kép, melyet Jordanes festett Attiláról, mindenben, egészen a legapróbb vonásokig, egy lovas nomád fejedelmet mutat. Olyan ember volt, mint az avar Baján avagy a türk Silzibul. „Dölyfösen járt – halljuk Jordanestől –, szemeit ide-oda járatta, hogy ily módon büszke testének ereje már mozgásán szembe-

tűnjék. Noha a harcot igen kedvelte, mégis megfontoltan cselekedett és a legtöbbet az eszével érte el. Az esdeklődőkkel szemben könyörületesnek mutatkozott és kegyesen bánt azokkal, akik neki meghódoltak. Alacsony termetű, melle széles. Nagy fejéhez képest szemei apróknak látszottak. Ritkás szakálla már őszbevegyült; lapos orra, ocsmány arcszíne származásának bélyegét viselte magán." A leírás nem hagy kétséget a felől, hogy Attila a mongoloid típusú török fajtához tartozott. A lapos orr, az apró szemek, az arcszín föltétlenül erre vall, akárcsak zömök termete, a nyak hiánya. A ritkás szakáll jellegzetes tulajdonsága a török fajú ázsiai nomádoknak (kirgiz stb.).

A lovas nomádnak eleme a csel, taktikája is ezen alapszik. Attila abban is igazi nomád uralkodó, hogy „vadsága mellett ravasz, hogy legtöbbet eszével ér el" (Jordanes). Priskos sok oly történetet tud elbeszélni róla, melyek furfangos, barbár észjárását igen megvilágítják. Szinte örömöt érzünk például azon, hogy Attila mily ügyesen járt túl a görög követség eszén. Úgy tett, mintha semmit sem hallott volna arról a cselszövényről, melyet a bizánci udvar tervelt ki élete ellen. Hagyta, hogy a görög tolmács, név szerint Vigila a megvesztegetésre szánt pénzen visszatérhessen Konstantinápolyba. De megtiltotta mind Vigilának, mind a követség többi tagjának, hogy római foglyokat vagy barbár rabszolgákat, lovat vagy más egyebet vegyenek, a napi ellátásra szükséges dolgok kivételével, mindaddig, míg a viszály közte és a bizánci udvar közt nem rendeződik. S „ezt a bar-

bár – jegyzi meg Priskos – ravasz számításból tette, midőn majd nem tudja elegendő magyarázatát adni annak, miért hozza az aranyat". Így is történt. Amint Vigila a pénzzel visszatért a hunokhoz, ezek menten közrefogták és a pénzt elszedték tőle. S amikor védekezni próbált, Attila rárivallt: „Te gazállat, ravaszkodásaiddal nem mented meg magadat az ítélet alól és nem találsz eléggé alkalmas ürügyet arra, hogy elkerüld megérdemlett büntetésedet. Ugyanis sokkalta több pénz van nálad, mint amennyi szükséges lenne magad és embereid ellátására, sőt lovak, barmok vásárlására vagy foglyok kiváltására is, mit pedig, midőn Maximosszal hozzám jöttél, megtiltottam." De végül is, haragja csillapodván, megelégedett ötven font arany váltságdíj lefizetésével.

Minthogy a barbárok – de leginkább a nomádok – elsősorban zsákmányból szerettek gazdagodni, természetesen úgy nyúzták, szipolyozták a görögöt, a rómait, amennyire éppen tudták. Ezért szokták oly gyakran emlegetni a görög-római írók: a barbár pénzsóvár. Attiláról szintén ezt mondták. Egyik írnokának, akit Aetiustól kapott, Theodosius császár gazdag leányt ígért feleségül, ha kieszközli a békét a hunok és a rómaiak közt. A kiszemelt leányt azonban időközben másnak adta. Az írnok persze mindjárt panaszt tett Attilánál és ő írnoka ügye mellé állt. Az udvarában tartózkodó görög követség útján azt üzente a császárnak, az írnok nem csalatkozhat a császár ígéretében, mert nem illenék a császárhoz, ha hazudna. „Azért hagyta ezt meg Attila – állapítja meg Priskos –, mivel az írnok pénzt ígért neki, ha dús-

gazdag lányt kap nőül a rómaiak közül." Attila azonban nemcsak a maga, emberei hasznát is szem előtt tartotta. Priskos szerint mindaddig halogatta hazabocsátásukat, míg „maior domus"-a, Onegesios meg nem érkezett. „Ezt pedig azért tette, hogy Onegesios az ajándékokat, melyeket a császár küldött neki és amiket még a követektől is remélt, átvehesse." Attila követei sokszor minden különösebb ok nélkül jelentek meg Bizáncban, tudván azt, hogy dús ajándékokban lesz részük.

Más a hatalomnak magas ormán állva pompázó ruhában mutatná magát és ezüstben-aranyban tobzódna. Attila az egyszerűséget szerette. Amikor Priskost követtársaival együtt első ízben maga elé bocsátotta, közönséges fakarszéken ült, s az a sátor sem lehetett valami különös, amelyben tartózkodott. Pompának sehol sincs nyoma. Igaz, a főszálláson szépen faragott fapalotát építtetett magának. De ebben a ragyogó környezetben ő, a fejedelem oly egyszerűen élt, mint valami közrendű hun. Míg vendégeinek ezüst tálakon a legkülönfélébb étkeket szolgáltatta fel, addig ő maga megelégedett a fatállal és csupán húst evett. De más dolgokban is – írja Priskos elismerően – mértéktartó volt. A vendégek elé arany és ezüst kupákat raktak nagy sokaságban, neki ellenben fakupa jutott. Öltözéke is egészen egyszerű volt s csupán tisztasága által tűnt fel. És sem kardkötője, sem barbár alkatú sarújának szíja, sem lovának zablája nem volt teledíszítve, mint a többi „szkítáké", arannyal, ékkövekkel vagy más drágaságokkal.

Ezt a komor egyszerűséget kell Attila legjellegzetesebb vonásának tartanunk. Hun uralkodó-elődeinek egyike, Oktar egy napon túlságosan sokat evett össze s ebbe belehalt. Idősebb testvére és egy ideig uralkodótársa, Bléda – minden jel szerint – vidám ember volt. Szerette az élet kellemes, derűs oldalait, szeretett nevetni. A kormányzás teendőit inkább nyűgnek érezte. Talán ez is közrejátszott abban, hogy uralkodótársnak maga mellé vette kisebbik testvérét. Egy alkalommal a hun foglyok közt egy bolond is akadt. Zerkonnak hívták és születésére nézve mór volt. A bolondot az udvarba továbbították; Attila undorral fordult el tőle, Bléda ellenben oly mulatságosnak találta beszédmódját és bicegő járását, hogy magánál tartotta. Noha dédelgette és mindenhová magával vitte, egy nap a bolond megszökött tőle. Amikor rátaláltak és elküldték Blédához, az faggatni kezdte szökése oka felől. A válasz a fejedelmet nagy hahotára késztette. Zerkonnak asszony kellett. Bléda tüstént körülnézett a királyné udvarhölgyei között s választásával a bolond meg lehetett elégedve. Bléda halála után Attila sietett túladni rajta. Elküldte Zerkont Aetiusnak, az pedig visszaadta hajdani urának, Aspar bizánci hadvezérnek. Ez jól jelzi azt a nagy lelki ellentétet, mely a két testvérfejedelmet elválasztotta egymástól. Attilát sohasem lehetett mosolyogni látni. Még a lakomán is komoran ült. Azokat a dalokat, melyeket barbár énekmondók adtak elő győzelmeiről, bizonynyal büszke megelégedéssel hallgatta. Maga elé meredt, nem vígadt. Midőn egy féleszű „szkíta" zagyva beszédével általános derültséget keltett a

vendégseregben, az ő arca mosolytalan maradt, rideg volt. Csak akkor derült fel hirtelen egy pillanatra, amikor kinyílt az ajtó s legkisebb fia lépett be, Irnek...

A harcos nomád arab törzseknek Mohamed adott vallást. Mohamed katona és próféta volt egy személyben. A nomád uralkodók is az „Ég rendeletéből" uralkodnak és hódítanak a földön, az „Ég fiainak" lobogó tüze ég bennök. Attilánál senki sem érezte jobban, hogy isteni sugallat vezényli kardját s hogy kozmikus erők emelik népek fölé. Komor egyszerűsége talán innen adódik. Nyomta vállát a kiválasztottság súlya. Borzongva gondolt arra, lám, a szellemek és az istenek a sokrétű égben mellette harcolnak. De meddig harcolnak érte? Jól hallja-e mindig szavukat, mágikus ereje nem csökkent-e meg? Ki mondhatja ezt meg neki? Attila a jósokat nem nélkülözhette. Ő, aki annyi népnek ura, a babonának foglya. A nagy kagánok mind ilyenek. A mongolok – írja Rubruck a 13. században –, amit a jövendőmondók és sámánok parancsolnak, mind megteszik vonakodás nélkül. S megjegyzi: a kagánokon papok uralkodnak.

Attilát is papok vették körül. Abból, hogy a papot „kam"-nak hívták az európai hunok, ugyanúgy, akárcsak az altaji törökök, azt következtethetjük, hogy varázslattal, sámánkodással is foglalkoztak. Attila egy lépést se tett anélkül, hogy ne kérte volna ki orákulumukat. Egyszer papjai megjövendölték neki, hogy nemzetsége el fog bukni, de legkisebb fiában, Irnekben tündöklő fényben újra fel fog emelkedni. Ettől kezdve Irneket dédelgette, noha trónjának várományosa nem Irnek, hanem legidősebb fia, Ellák volt. Ezzel

sokat ártott a birodalomnak. A trónörökös nem tudott kellő tekintélyre szert tenni; következőleg, midőn Attila meghalt, nagy zavarok támadtak, s a birodalom csakhamar elmerült a felkelő népek harcaiban. A mauriacumi (helytelenül catalaunumi) csata is bizonyára másképp dőlt volna el, ha Attila nem lett volna annyira babonás. Jövendőmondói azonban vereséget jósoltak s ennek a jóslatnak hatása alatt Attila csak a védelemre, elsősorban saját életének biztonságára gondolt. A babona gyöngévé tette. Babona miatt mondott le arról is, hogy Rómát birtokába vegye. „És midőn esze azon járt – írja Jordanes –, hogy Rómára rontson, ettől őt övéi, mint Priskos történetíró tudósít, visszatartották, nem azért mintha a város javát nézték volna, melynek ellenségei voltak, hanem mivel féltették királyuk szerencséjét." Alariknak, a nyugati gótok hajdani királyának emlékét idézték fel, aki meghalt, miután Rómára tette kezét. Attila megint megingott lelkében s nem mert Róma ellen menni. Így azután, amint seregei közt ragály tört ki s egy díszes római követség a pápa vezetésével megjelent táborában s kérlelni kezdte őt, nem habozott sokáig s visszafordult, igaz, szörnyű fenyegetések közben. Megtorpant abban a pillanatban, amikor legfőbb vágya látszott beteljesülni. Rómát, az Arany Várost, a caput mundi-t könnyűszerrel elfoglalhatta volna. Mégsem tette, Alarik sorsára emlékezve inkább megfutott.

A hunok, amióta átlépték a Dont, oly népek fölé telepedtek, melyek nem tartoztak az eurázsiai lovas

nomádok közé. Igaz, az eurázıai steppeöv, hol a nomád kultúra otthont talált, felfelé a Duna mentén a morva medencéig is elnyúlik, de ezeken a legnyugatibb steppenyúlványokon ekkortájt nem-nomád, megtelepedett életmódot folytató népek élnek. Már a gót sem nomád, még kevésbé tarthatók annak azok a germán törzsek, melyek nyugatabbra laknak a Rajna felé. Nagyobb tömegű lovas nomád néptöredékkel, főleg visszamaradt szarmata-jazyg rajokkal az új hódítók csak a Duna-Tisza-menti síkságon találkoznak. Főszállásukat még steppeterületen, a Tisza mentén rendezik be, a birodalom határai azonban észak és nyugat felé mélyen benyúlnak az erdőövbe. Ennek megfelelően a hun konföderáció sem áll kizárólag nomád népekből, hanem ellenkezőleg, tagjai közt sok a más életmódú, más kultúrájú germán. A hunok különösen a keleti germán törzsekkel kerülnek szorosabb kapcsolatba. Ezeknek fejedelmei bejáratosak Attila udvarába s többen közülük, így például a gepidák királya, Ardarik, vagy a keleti gót Valamir, a hun fejedelem legbizalmasabb tanácsadói; Edeko szkír fejedelem oly mértékben élvezi Attila bizalmát, hogy Bizáncban követségben jár s ha rá kerül a sor, őrt áll ura palotájában.

Régi lovas nomád állambölcsesség, hogy a legyőzöttet nem szabad porba sújtani, hanem sorstárssá kell fogadni. Így gondolkoznak a hunok is. Ez tette lehetővé a „csalárdul" levert gótoknak, szkíreknek, gepidáknak, hogy megbékéljenek a hun uralommal s Attilát saját fejedelmüknek, legfőbb uruknak tekintsék. Jól illet ehhez, hogy „atyácskának" nevezték (a

gót *atta* „atya” szóból az *–ila* kicsinyítő képzővel). Az együttélés következtében a hun szívesen vesz fel gót, a germán hun nevet. Erre a szokásra Jordanes maga is utal. „A legtöbb nevet a népek szokás folytán veszik fel, mint ahogy a rómaiak a makedónokét, a görögök a rómaiakét, a szarmaták a germánokét, a gótok pedig többnyire a hunokét kapják cserébe.” Germán eredetű Rua (Ruga, Rugila) neve, Attila egyik rokonát pedig Laudaricusnak hívják, ami a gót *Laudareiks*-nek felel meg. A keleti germánoknál viszont oly nevek is előfordulnak, melyek a hun uralomra látszanak emlékeztetni. Egy keleti gót és egy svéb királyt Hunimund-nak neveznek, egy szkír fejedelem a Hunvulf névre hallgat. A fennmaradt hun személynevek legtöbbje azonban a török eredetű hun nyelvből való, mint például Ary-kán, Mundzsuk, Irnek, Dengizik, Aj-bars, Kara-ton, – hogy csak párat említsünk. Ez arra vall, hogy a hódító hunok a germán környezetben sem vesztették el hun jellegüket. Minden jel szerint nemcsak az államban, hanem a társadalmi és kulturális életben is övék volt a döntő szó. Az a viminaciumi kereskedő, aki barbárrá vedlett át a fogságban, nem a germánok, hanem az uralkodó hun réteg lovas nomád szokásait választotta mintaképül. Szép ruhába bújt és fejét ősi nomád szokás szerint köröskörül megborotváltatta. Ha a hun birodalomban a számban kétségkívül fölényben lévő germánság hagyománya lett volna az irányadó, erre a lépésre aligha szánta volna rá magát.

Nem annyira a hunok germánosodtak el, mint inkább megfordítva, a germánok vettek át sokat a lo-

vas nomád kultúrából. E hatások átvevői a keleti germánok, elsősorban a gótok voltak. A gótok mint a nagy keleti germán vándorlás utolsó hulláma Kr. u. 250 körül benyomulnak a pontusi és az aldunai steppére és megdöntik az iráni szarmaták (alánok) uralmát. Csupán a Duna-Tisza-menti steppe marad a szarmata jazygok kezén. A hódítók csakhamar az iráni steppekultúra hatása alá kerülnek, mely a szkíták és a szarmaták kezén görög és perzsa ösztönzésre igen magas fokot ért el. Megismerkednek a steppe lovas életével, elsajátítják a nomádok államszervező művészetét, átveszik és továbbfejlesztik azt a színhatásra (polychrom) törekvő, drágakő- és üvegberakással dolgozó fémművességet, mely azután a népvándorlás korában mint ú.n. barbár stílus mindenfelé elterjed nyugaton. E hatásoknak a mitológiában is megtaláljuk nyomait. A germánok még a koponyatorzítás szokását is eltanulják az iráni nomádoktól. Különösen meglepő azoknak a szarmata jazygoknak a szerepe, akik a Duna-Tisza-menti síkságon tanyáznak. Megtanítják quád szomszédaikat a lovas életre, úgy hogy végül szokásban, fegyverzetben teljesen hasonlítanak egymáshoz (Ammianus). Ezért oly nehéz különválasztani az alánok hagyatékát a gótokétól.

A hun leletanyag felismerése ma már nem nehéz. A hunok mongóliai örökségüket a nyugati steppén gyorsan levezették. Amikor felbukkannak a Donnál, tulajdonképpeni távolkeleti hagyományuk vajmi kevés. Oly hosszú időn át éltek a turkesztáni steppén, hogy teljesen magukévá tették annak kultúráját. Nyu-

gat-Turkesztán és Pontus műveltsége közt pedig nincs eltérés. Azt látjuk, hogy a hunok a kínaival rokon, erősen távol-keleti jellegű bal-tájékozódásukat Turkesztánban felcserélték a jobboldalival, mely a nyugati steppén, az iráni lovas nomádok körében már a Krisztus születése előtti időben kialakult. Ugyanígy átvették az irániak legjellegzetesebb mitológiai alakját, a Hadistent a kardkultusszal egyetemben. A hun kultúra a késő-alán fejlődéshez kapcsolódik, de persze oly újításokat is tartalmaz, melyek már a következő türk kort jellemzik. (Pl. a halotthamvasztás szokása.) A hun kultúrának ez a pontus-turkesztáni verete érteti meg velünk, hogy miért fordulnak elő hun sírokban talált tárgyak gót temetőkben is és megfordítva. Gótok és hunok minden különbség ellenére, mely köztük fennállott, testvéreknek érezhették magukat.

E műveltségi szinkretizmus kialakításában a romanizmus is kivette a maga részét. A hun birodalom 433-ban megszerzi Aetiustól Pannóniát, szóval azokat a római határprovinciákat, melyek a tiszai hun főszálláshoz legközelebb feküdtek. Pannónia így a hun birodalom kötelékében is fontos küldetést tölthetett be: latin műveltségi javakat közvetíthetett a barbárokhoz. Minthogy békés formában, szerződésszerűen került hun kézre, római lakosságának nem kellett attól félnie, hogy kemény sors várja. Így mindazok, akik túlélték a különféle barbár inváziók borzalmait, helyükön maradtak, sőt közülük nem egy készséggel felajánlotta szolgálatát a Róma-barát hun fejedelmeknek. A romanizmus sorsa más-más volt a

Drávától északra és délre. A mai Dunántúlon már 380 óta egyre több a barbár s egyre kevesebb a latin elem, ezzel szemben a Dráva-Száva köze a hun hódításig is meg tudta őrizni római jellegét. Innen származott az az Orestes is, aki Edeko szkír fejedelemmel együtt egy napon mint Attila követe jelent meg Konstantinápolyban. De feltehető, hogy más latin ajkúnak is sikerült szerephez jutnia a hun udvarban. Egy ilyen „beérkezett ember" lehetett az a Konstantiolos, aki „az Attila alá vetett Pannóniából származott" s értékes felvilágosításokkal szolgált Priskosnak. Attila birodalmában, sőt udvarában a germánokon kívül latinokat is találunk. Ezeket írja Priskos egy helyütt: „a szkíták – így nevezi Priskos Észak barbárjait általában – kevert népűek, a maguk barbár nyelvét, a hunt vagy a gótot – (a gepida is „gót" nyelven beszélt) – beszélik, azonkívül még a latint is, azok tudniillik, akik közülük a rómaiakkal sűrűbben érintkeznek, de hellén nyelven nem könynyen beszél köztük valaki." Ez érthető: Pannónia latin-római.

A latin kultúra hatását még az a mély és hosszantartó barátság is elősegítette, mely a hunokat már Uldin idejétől kezdve a nyugat-római császársághoz fűzte. Attilát és Blédát Ravenna látja el a kancelláriai teendőkben jártas írnokokkal. Kétségkívül nekik kellett azokat a leveleket megfogalmazniok, melyeket a hun udvar küldött alkalomadtán Ravennába és Bizáncba. Két Constantius írnokról tudunk. Az egyik Nyugat-Galliából érkezett a hunokhoz, de árulás gyanújába keveredett s Attila és Bléda karóba húzatta (445 előtt). A másik Itáliából származott s Aetius küld-

te Attilának 445 és 448 közt. Természetesen a kereskedők is sok műveltségi javat közvetítettek. A hatalmas kiterjedésű hun birodalom Északot összekötötte Déllel, Kelet Nyugattal; szervezete lehetővé tette, hogy a műveltségi javak a birodalom egyik végéből a másikba akadálytalanul áramolhassanak. Legkeletibb tagállama valahol az Aral-tó partján egészen Kínáig elküldte karavánjait. Ugyanígy rendszeres kereskedelmi kapcsolatokat kell feltételeznünk a hunok és az imperium Romanum közt. Attila még a görögökkel sem szakította meg a kereskedelmi kapcsolatokat, noha folyvást harcban állt velük. A 434. évi békekötés alkalmával ugyanazokat a jogokat követelte kereskedői számára, mint amilyeneket a rómaiak élveztek. Ennek a kereskedelemnek főütőere a Morava völgye a mai Szerbiában. A vásárokat a dunaparti városokban, így elsősorban Viminaciumban tartották.

A római kultúra terjesztői közt első helyen állnak Krisztus tanításának hirdetői, hiszen ekkor már a kereszténység ügye teljesen összeforrott a romanizmus sorsával. Ennek a sorsközösségnek ad hangot Nola-i Paulinus, amikor szép költeményében magasztalja Nicetas remesianai püspök működését „a szkíták és a géták" közt. A szkítákon talán hunokat kell értenünk.

Orbis in muta regione per te
Barbari discunt resonare Christum
Corde Romano, placidamque casti
Vivere pacem

(Carm. 17. Ann. 398.)

A hunok térítgetése a Duna-menti püspöki városokból történt. Ezt két esetből is látjuk. Tomi és egész *Scythia provincia* püspöke, a szerzetesi tudományokban jártas szentéletű Theotimus (393–430 körül) oly nagy tekintélyre tesz szert „a Dunához közel lakó barbár hunok között, hogy őt a rómaiak földreszállt istenének tartották". Ez a térítőmunka az Al-Duna területén – úgy látszik – szép gyümölcsöket hozott, mert Szent Jeromos egy 403-ban kelt levelében lelkendezve írja: „a hunok zsoltárokat tanulnak". Egy másik egyházi író, Theodoretos szerint „egyes szkíta nomádok, kik sátraikat az Iszternél (Duna) ütötték fel, az üdvösség után szomjúhoztak". Erre Johannes Chrysostomos alkalmas térítőkről gondoskodik, bizonnyal még konstantinápolyi pátriarchátusának első, békésebb éveiben (398–403). Margum püspöke is átmegy a Dunán és próbál téríteni a hunok között. De rajta veszt, a barbárok megvádolják őt, hogy rabolt. A térítés eredményei láttára Orosius már úgy véli, a barbárok talán csak azért nyomultak be a rómaiak határaiba, hogy Krisztus híveinek számát növeljék. A megtért népek közt felsorolja a hunokat is. Az ortodox kereszténységen kívül az ariánus egyház hatásával is számolnunk kell. Pannónia lakói közt valószínűleg akadt ariánus hitű is, hiszen Pannónia egyidőben az ariánizmus főfészke volt. A hun uralom alá jutott gótok is ezt a hitet vallották.

E sokfajta műveltségi hatás és népi befolyás a hunokat nem tudta egészen kiforgatni nomád hagyományaikból. Mint igazi hódítók, igényt tartottak mindazokra a javakra, melyeket a leigázott népek nyúj-

tottak. Attila barbár „udvarmesterének", Onegesiosnak egy sirmiumi fogoly római fürdőt épített, melyhez a köveket Pannóniából szállították. Talán Attila remek fapalotáját is germán szolgák emelték. A puszták nélkülözésekhez szokott fiai gyorsan beleszoktak a nagyobb kényelembe, a „civilizáció" áldásaiba. Asztalukra nehéz sirmiumi bor kerül s kenyeret esznek a húshoz, kenyeret, a földmívelők irigyelt eledelét. Lehet, hogy idővel éppúgy átalakultak volna, mint például a bolgárok, vagy oly sokan eleik közül Kína határterületén. Lehet, hogy idővel rómaiakká vagy germánokká vedlettek volna. Uralmuk azonban nem tartott soká és eltűntek, mielőtt még elszakadtak volna nomád hagyományaiktól.

Negyedik fejezet

A BIRODALOM FELBOMLÁSA

Attila nagy bizánci hadjáratai idején a ravennai udvar még boldogan mondhatta, hogy a hun fejedelem szövetségese és barátja. 448 óta azonban mind több és több viharfelhő gyülekezik Róma felett. Róma megtanul félni a hunoktól. Szorongó szívvel kell látnia, hogy Attilánál oltalmat találnak ellenfelei. A galliai parasztforradalom egyik vezére, egy Eudoxius nevű orvos, 448-ban a hun fejedelem védőszárnyai alá menekül és az sem volt valami jó jel, hogy a ripuari frankok trónviszályában a két testvér-vetélytárs közül az idősebbik Attilánál, az ifjabb Aetiusnál keresett támogatást. Közben Attila mindinkább azt a kevély, fenyegető hangot ütötte meg a latinokkal szemben is, mely Bizáncban már oly gyűlöletessé tette nevét. Egészen nevetséges követelésekkel állt elő. Holmi elzálogosított egyházi arany kelyhek miatt, melyeket Sirmiumból, a mai szerémségi Mitrovicából még idejekorán kimentett a város püspöke, lopással vádolta meg a hitelezőt, egy köztiszteletben álló római funkcionáriust és annak kiadását kívánta. Ravennában, a császári udvar székhelyén, mindenki tisztában le-

hetett azzal, hogy a hun fejedelem csak ürügyet keres a fegyveres beavatkozásra.

Az alkalom nem késett sokáig. A ravennai udvarban III. Valentinianus császár mellett nemcsak anyja és felesége élt, hanem nővére, Honoria is. Hogy ennek a Honoriának esetleges leszármazói mint veszedelmes trónkövetelők fel ne léphessenek a császár gyermekeivel szemben, örök lányságot kellett fogadnia. De az akkor harmincegy éves augustáról rövidesen kitűnt, hogy szerelemre gyulladt saját jószágigazgatója iránt és tiltott pásztorórákra jár. A megtévedt tisztviselőre mindjárt ráhúzták az összeesküvés vádját és fejét vették, a szerelmes császárleányt pedig sürgősen Konstantinápolyba küldték erkölcsi leckére (449). Amikor Attila ennek neszét vette – és az udvari mende-mondák ugyancsak gyorsan kapnak szárnyat –, azonnal leánykérőként jelentkezett a bizánci udvarnál. Nem sokkal előbb jegyezték el III. Valentianianus császár mindössze hatéves leányát, Eudociát a vandál Geizerik legidősebb fiával (445) és természetesen Attila semmivel sem akart hátrább maradni: ő is császárleányt kívánt háremébe. Azt híresztelte, hogy Honoria védelmet kért tőle „brutális" öccsével szemben. Úgyis mint jegyes, úgyis mint pártfogó, Attila már 450-ben teljes császári hatalmat igényelt Honoria számára és amikor ezt a kérést Ravennában elutasították, atyai örökségként az imperium felét követelte védence számára.

Az összecsapás ilyen körülmények közt kikerülhetetlen volt. Ekkortájt az imperium hadereje jóformán már csak alkalmilag toborzott barbár harcosok-

ból, elsősorban a területén élő foederált germán népek seregeiből állott. Közülük a nyugati gótok komoly ellenállást fejthettek volna ki Attila hódító terveivel szemben. A hun fejedelem jól tudta, hogy csak úgy tud végezni a nyugati imperiummal, ha előzőleg a nyugati gótokkal számol le. Hadjáratát ezért kifejezetten Gallia ellen s ott is a nyugati gót királyság ellen vezette. A gótokban természetesen azt a hiedelmet keltette, mintha tulajdonképpen Aetius és a rómaiak ellen menne. A rómaiaknak viszont azt üzente a galliai határról, ne féljenek, ő mint az imperium barátja vonul római földre: nem a rómaiakkal, hanem egyesegyedül a nyugati gótokkal fog megütközni. Ezzel a ravasz csellel azt akarta elérni, hogy se a rómaiak, se a gótok ne készüljenek fel a támadásra. Azt is meg akarta akadályozni, hogy a két egymással szembenálló fél, a római és a nyugati gót a közös veszély órájában kezet adjon egymásnak.

Még alig engedett fel a hó a mezőkön és a hun fejedelem Mainznál már a Rajnához érkezett megszámlálhatatlan sokaságú hadával. Az átkelés minden nehézség nélkül ment végbe, noha idő kellett ahhoz, míg ez a tenger-sok nép a hevenyében öszszeácsolt fatörzseken átúsztatta a folyót. Metz polgárai éppen a húsvéti ünnepekre készülődtek, amikor 451. április 7-én feltűnt Attila a város előtt. Rövidre rá fáklyaként égett az egész város. Innen azután mint valami tüzes láva – gyújtva, pusztítva, öldökölve feltartóztathatatlanul hömpölygött tova hada a Loire völgye felé. Orléans-nál elérte a nyugati gót királyság határát. Útjában a virágzó galliai városok egész sora lett tűz és pusztulás martaléka.

Actiust a támadás felkészületlenül érte. Attila már sorra ostromolta Gallia városait, amidőn hozzáfogott serege megszervezéséhez. Az imperiumban uralkodó zsoldos-rendszer, meg aztán a 450–451. év telén Itáliában dühöngő éhínség következtében seregének felállításához idő kellett. Seregének zömét – akárcsak az Attiláét – germán népek alkották: a Rajnapart frankjainak Róma-barát szárnya, a burgundok egy része, a száliak, a szászok. Legnagyobb erőssége azonban a nyugati gótság volt, mely még idejében felismerte a veszélyt és csatlakozott hadához. Orléans falai már-már omladoztak, amidőn szembekerült Attilával.

A hun fejedelem azonnal felhagyott a város ostromával és alkalmas csatamezőt keresve visszavonult Champagne síkjára. Itt, a Troyes közelében fekvő Mauriacum – nem pedig, miként általában mondják, Catalaunum – mellett csapott össze a két sereg. Mindkét hadvezér már eleve lemondott nagyobb haditerv alkalmazásáról. Aetius minden leleményessége abban merült ki, hogy megakadályozza megbízhatatlan zsoldos seregének szétfutását. Akikben legkevésbé bízott, az alánokat középre fogta, nehogy eszükbe jusson az árulás, a gótokat pedig ketté osztatta: a kisebbik részt szinte túszként maga mellé vette, a nagyobbikat királyuk, Theoderik vezérlete alatt a jobb szárnyra állította. Attila éppen ellenkezőleg rendezte el csapatait. A csata kezdete előtt, amilyen babonás volt, megkérdezte jósait a harc várható kimenetele felől és ezek vereséget ígértek. A sereg zömét tehát a középen maga köré gyűjtötte, hogy így élete a legkevésbé forogjon veszélyben.

A csatát nagy aggodalommal a napnak kilencedik órájában, tehát mai időszámításunk szerint jó későn, délután három óra tájt kezdte meg, arra számítva, hogy a közelgő éj segítségére lesz, ha meg kell hátrálnia. Lovas nomád nép fejedelme volt, seregének zömét azonban nem nomád, hanem germán eredetű népek alkották. Ezektől persze nem kívánhatta meg, hogy hun módra harcoljanak. Így azután kénytelen volt alkalmazkodni a germán harcmodorhoz, mely sok vért, sok áldozatot követelt. A makacs, kegyetlen kézitusában csakhamar felbomlott minden rend, úgy hogy rövid idő múlva a hadvezérek teljesen elvesztették a tájékozódást. A szürkületben tovább folyt az öldöklés és ekkor a nyugati gótoknak sikerült Attilát hunjaival együtt kocsitáborukba szorítani. Aetius csak akkor értesült gót szövetségeseinek sikeréről, amikor már a harc elcsendesült és övéinek keresésére ment. Egyik fél sem hátrált meg, az egyik is, a másik is elsáncolta magát táborában és a holnapi naptól várta a végleges döntést.

A döntés azonban elmaradt. A gótok és a rómaiak már támadásra készülődtek, Attila pedig a halálra: lónyergekből hatalmas máglyát rakatott, nehogy élve vagy holtan az ellenfél kezébe kerüljön. Aetiusban azonban az államférfi legyőzte a hadvezért. Helyesebbnek találta, ha nem erőszakolja a döntést. Félt, hogy a győzelem nagyon fejébe száll majd a nyugati gótoknak és talán még egész Galliát követelni fogják a maguk számára. És akkor vajon ki segít a birodalmon? A hunok, akiket épp megsemmisített? Attilából még mindig jó barát válhatik. És végül azzal is

számolnia kellett, hogy a szerencse megfordul és ellenkezőleg, Attila lesz a győztes. Eszerint cselekedett. Szélnek eresztette gótjait, frankjait és engedte, hogy Attila elhagyja a kocsitábort.

Aetius azonban rosszul számított. Attila semminemű hálát nem érzett azért, hogy Galliából futni hagyta, sőt nagylelkű gesztusát sértésnek vette. Már a következő évben (452) berontott Venetiába és az első útjába eső várost, Aquileiát hosszú ostrom után romhalmazzá változtatta. Kezére került Milánó, Pávia. Sok város puszta félelemből, vagy jobb sors reményében megnyitotta előtte kapuit. Aetiust a hirtelen támadás meglepte. Abban a biztos hiedelemben élt, hogy az elszenvedett nagy vérveszteség miatt Attila hosszú ideig nem fog támadni. Sereg híján alkudozásra kényszerült. Hogy minél több remény legyen a sikerre, maga Leó pápa, a keresztény világ legfőbb feje ment két magasrangú római férfiú kíséretében Attila táborába. Attila ekkor már Pó és a Mincio összefolyásánál állt. Itt kanyarodott le az út Róma felé. Övéi próbálták lebeszélni arról, hogy az Örök város ellen forduljon. Alarik végzetét festették szemei elé. Közben éhség és ragály kezdte pusztítani seregét és híre jött annak is, hogy a bizánciak a 451. szeptemberi könnyű győzelmen felbuzdulva, betörtek birodalmába. Az új császár, a harcias Marcianus így próbált a nyugati testvér-birodalmon segíteni. Mindez kétségkívül elég ok volt arra, hogy meghajoljon az előkelő követség kérése előtt. Távozóban még megfenyegette a rómaiakat. Rövidesen visszajön, ha nem adják neki Honoriát, a királyi javaknak őt illető ré-

szével egyetemben. Kétségkívül le akarta igázni az imperiumot, miként terveket forralt Perzsia ellen is. Fenyegetéseit azonban nem tudta beváltani. Már a következő évben (453) meghalt. Életét nem ellenséges kéz oltotta ki, sem nem alattomos gyilok. Orrvérzés ölte meg annak a násznak éjszakáján, melyet új feleségével, Ildikóval tartott.

A trón Ellákot illette volna meg, Attila rangban első feleségének, Arykánnak három fia közül ő volt a legidősebb. De testvérei, Dengizik és Irnek részt kértek a birodalomból, úgy hogy csakhamar áldatlan trónviszály tört ki közöttük. Az alávetett népek csak erre vártak. Emlékezni kezdtek arra, hogy számbelileg mily fölényben vannak elnyomóikkal, a hunokkal szemben és sorra fellázadtak. Elsőnek a leghatalmasabb fejedelem, a gepida Ardarik ütött pártot, mert – miként mondta – nem akart „legsilányabb rabszolgák módjára" osztály alá kerülni. Példáját követte a szomszédos többi nép is, így a rugiak a Felső-Tisza mentén, a szkírek, akik ekkor már a Duna-Tisza közén laktak Edeko és Hunvulf fejedelmeik uralma alatt, továbbá azok a quád (svéb) néptöredékek is, melyek a nagy vándorlás idején visszamaradtak a Garam és Vág között fekvő ősi hazájukban és Hunimund meg Halarik vezetése alatt „szolgáltak" a hunoknak. Végül a gepida ligához még a herulok is csatlakoztak. Ezek valaha a Pontusnál tanyáztak, úgy látszik azonban, a hunokkal együtt beköltöztek a mai Magyarországba és valahol a szkírek és rugiak szomszédságában telepedtek le. Később is e népekkel szerepelnek együtt. Rajtuk kívül még egy-két szarmata néptöredék is a gepidákhoz húzott.

Az Attila-fiúk oldalán a rugiaknak és a szkíreknek csupán egészen jelentéktelen töredékei maradtak. Ezek minden bizonnyal oly seregek voltak, melyek szorosabb kapcsolatba kerültek a hunsággal s talán nem is állomásoztak a Duna-Tisza-menti steppéken. Feltűnő ugyanis, hogy a hunokat egyedül a mai oláh síkság és a Pontus-vidék népei támogatták. A Duna-Tisza-menti birtokokból csupán a bejárót, Alsó-Pannóniát és a szörényi részeket tudták hosszabb ideig tartani egyes hun (*sadagari*) és szarmata népcsoportok jóvoltából. Legerősebb támaszuk a Pontus mentén uralmuk alá jutott keleti gótság volt. Ez két felől is hun telepek közé ékelődve nem gondolhatott arra, hogy urait cserben hagyja. Azután meg ők voltak azok, akik hun uralom alá hozták a gepidákat. Ezt pedig a gepidák sohasem tudták megbocsátani nekik. Ilyen körülmények közt arra kényszerültek a keleti gótok, hogy a gepidákkal szemben a hunoknak fogják a pártját.

A seregek Pannóniában, az ismeretlen fekvésű Netao folyó mellett csaptak össze és a szerencse Ardariknak és szövetségeseinek kedvezett. A hunok elbuktak, maga Ellák, Attila legidősebb fia is halálát lelte a csatatéren (454). A győzelem után a gepidák birtokukba vették a hunok főszállásait, szövetséges népeik meg nagyjából megtartották eddigi területüket, legfeljebb csak helyenként gazdagodtak egyes elárvult hun telepekkel. Legfőbb jutalmuk az volt, hogy visszanyerték szabadságukat. De minthogy a győzőknek tartaniok kellett a hunok támadásaitól, siettek biztosítani a maguk számára a római imperium

barátságát. Ardarik „békét és évjáradékot” kért a bizánci udvartól és ott hajlottak a kérésre. Ettől az időtől kezdve a gepida-liga tagjai és Bizánc szövetségesek. A Netao-menti győzők annyira tiszteletben tartották az imperium jogait, hogy a gazdátlanul maradt hajdani pannón provinciákra sem tették rá a kezüket. Avitus, az új nyugat-római császár minden nehézség nélkül állítja vissza a nyugat-római imperium főségét ezen a területen (455 őszén). De ez volt az utolsó alkalom, hogy Pannónia nyugat-római császárt látott földjén.

A csatavesztés után a hunok Attila két fiának, Dengiziknek és Irneknek vezetésével a Fekete-tenger északi partvidékére menekültek, úgy hogy a keleti gótok ottani főszállásai csakhamar megteltek megvert, hazátlan hun rajokkal. Amint múlt az idő és mind nyilvánvalóbb lett, hogy a gepidák ligájával szemben mit sem tudnak elérni, végleg berendezkedtek a pontusi steppén és a keleti gótokat hazájuk elhagyására kényszerítették. Mint amolyan elővédnépnek, a legveszélyesebb területeket találták ki nekik. Valószínűnek kell tartanunk, hogy a hunokkal egyetértésben költöztek át a pusztán maradt pannón területekre, a gepidák és szövetségeseik közvetlen szomszédságába. Az ő feladatuk lett volna a hun érdekek védelme a Duna-Tisza medencéjében. Amint azonban kikerültek a hun királyfiak ellenőrzése alól, haraggal fordultak elnyomóikkal szembe és hogy új hazájukban, ellenségtől körülvéve, megállhassanak, inkább Marcianus kelet-római császár (megh. 457 jan. végén) védelmét kérték. Bizánc szívesen teljesítette

kérésüket és őket is felvette a foederáltak sorába. Kétségkívül alkalmas eszközt látott bennük a gepidák sakkban tartására. A hunok, látva a gótok árulását, szörnyű haragra gerjedtek és „mintha csak elszökött rabszolgák után kutatnának”, értük jöttek Attila fiainak vezetése alatt. De a gót Valamer, anélkül, hogy testvérei segítségét bevárta volna, visszaverte a támadókat „Szkítia azon részébe, mely mellett a Danaber (Dnyeper) folyam vize folyik”. A keleti gótok már oly erőseknek érezték magukat, hogy egész Alsó-Pannóniát birtokukba akarták venni és evégből rátámadtak az ottlakó hun sadagarikra. Dengizik azonban nem hagyta pusztulni véreit és segítségükre sietett. Mindazokat összegyűjtve, akik még uralma alatt álltak, Alsó-Pannóniában termett, Bassiana-t (Sirmium és Singidunum között) ostrom alá fogta és a vidéket pusztította. A hunok azonban most sem értek el maradandó sikereket, sőt oly érzékeny veszteségeket szenvedtek, hogy nincs többé kedvük összemérni erejüket a keleti gótsággal (466 előtt).

Ezzel a hun történet elérkezett az utolsó fejezethez. „Szkítia” büszke urai és az imperium Romanum rettegett ellenségei örülnek már, ha békében megszervezhetik hatalmukat az aldunai és pontusi részeken. A két hun királyfi közül – úgy látszik – az idősebb, Dengizik, uralkodott a nyugati részeken, a mai oláh síkságon, míg a Fekete-tenger menti steppeterületen Irnek volt az úr. Mindketten nagyon is tisztában voltak azzal, hogy harcban kifáradt, menekülés közben szétzüllött népüknek mindenekelőtt nyugalomra, békére van szüksége, máskülönben soha-

sem fog új erőre kapni. Ezért már 466 táján követséget menesztenek Leó bizánci császárhoz és felajánlják neki békejobbjukat. Kérik, szüntesse meg az ellenségeskedést és engedje meg a hun kereskedőknek, hogy újra megjelenhessenek a Duna-parti vásárokon. De a követség nem talált meghallgatásra a bizánci udvarban, ott még a hun kereskedelmi kapcsolatok felújításáról sem akartak hallani. Az elutasító válasz természetesen vérig sértette az Attila-fiakat. Hogy mer a császár így bánni velük? Hát idáig süllyedt már a hunok tekintélye? Hol van az az idő, amikor a császár követei még félve ácsorogtak atyjuk fapalotája előtt! A bukás csak most vált bennük tudatossá. Dengizik mindjárt háborúval akarta megtorolni a megaláztatást, de Irnek mérséklete intette és amikor bátyja mégis felnyergeltette a lovakat, ő belső zavarokra hivatkozva, otthon maradt.

Azokat a belső zavarokat, melyekre Irnek hivatkozott, az ogur-törökség pontusi előtörése váltotta ki. Az ogur-törököket az 5. század közepén nagy csapás éri. Keletről rájuk támadnak a szabirok, akiket viszont az avarok tettek hajléktalanná, és ezért nyugatra menekülnek. A steppe vonulatát követve, eljutnak a Középső-Volgához, hol az erdőhatár szegélyén a hunoknak szolgáló akatzirokra bukkannak. Miután leverik ezeket, elküldik követeiket Bizáncba és szövetségre lépnek a császárral (465–466 kör.). Rövidesen mindazokat a népeket is hatalmuk alá hajtják, melyek a Kaukázustól északra tanyáznak. 466-ban a Kaukázuson keresztül betörnek Perzsiába s az ibériai és örmény területeket pusztítják. Vezető né-

pük a saragur, ami annyit jelent, hogy „fehér vagyis királyi ogur”, ezenkívül még ogur és onogur („tíz ogur”) népekről hallunk.

Az ogur-törökök foglalásai következtében Irnek elvesztette az egész, Dontól keletre eső területeket. Amikor Dengizik és Irnek 466-ban elküldik követeiket Konstantinápolyba, még oly kevéssé tartanak veszélytől, hogy békés, kereskedelmi kapcsolatokra gondolnak. Amikor követségük üres kézzel érkezik vissza Bizáncból, már oly válságosra fordul a helyzet, hogy Irnek seregével nem tudja bátyját megsegíteni. Amikor végül Dengizik 466/467 telén betör a parti Dáciába, hadjárata már inkább meneküléshez hasonlít. Szekerestül kel át a befagyott Dunán, vagyis az egész nép, asszonyostul-gyerekestül követi hadát. Ennek megfelelően nem portyázni jön, hanem hódítani, új hazát szerezni. Amikor a partok védelmével megbízott római vezér, Anagastes, szándéka felől tudakozódik, szóra sem méltatja, hanem követeit egyenesen a császárhoz küldi. Letelepedésre való földet kér és évi subsidiumot. De milyen gőgös, követelőző hangon! A császár persze csak úgy hajlandó a kérésnek eleget tenni, ha feltétel nélkül meghódol. Erről azonban tudni sem akar a büszke Dengizik. A császár Anthemiust, a későbbi nyugat-római császárt bízza meg a betolakodók kiverésével. A seregek birtokra kelnek és kemény harc után Dengizik kénytelen meghátrálni.

Dengizik balsikerű honfoglalásával egyidőben a Pontus-menti steppékről is hanyatt-homlok menekültek a hunok és szövetséges népeik a Duna túlsó

partjára, a római imperium védőszárnya alá. Nekik még több okuk volt arra, hogy a császártól engedélyt kérjenek a betelepedésre. A Perzsáig kalandozó ogur-törökségtől csak a Don választotta el őket. A jövevények készségesen elismerik a császár főségét és mint „foederati" magukra veszik a Duna-menti limes védelmét. És a császár örömmel fogadta őket. Ismerte íjaik félelmes erejét és azt is tudta, hogy utolsó emberig fogják védeni a limest megrontóik, a gótok, gepidák és a steppe új urai ellen. Attila fia, Irnek *in extrema minoris Scythiae* talált új hazát övéivel együtt. Hogy hol kell e hun királyfi menedékét keresnünk, nem lehet kétséges. Aligha valahol a mai dél-orosz steppén, ahonnan éppen elmenekült, hanem kétségtelenül a Duna védőgátja mögött, Dobrudzsa északi részében. Dobrudzsát nevezték ugyanis a rómaiak Kis-Szkítiának. Irnek rokonai is bizánci zsoldba léptek. Emnedzur és Ulcindur a partmenti Dáciában, a Vit-, Iszker- és a Lom-folyók mentén jutnak szállásokhoz. Jöttek rugi néptöredékek is. Ezek minden jel szerint leszakadtak népük törzséről és hűen kitartottak a hunok oldalán; balszerencséjükben is osztoztak. Bizzist (Bizye) és Arcadiopolist, Konstantinápoly két előerődjét kérték állomáshelyül. Még a legnyugatabbra lakó hun szárny sem érzi magát biztonságban és római területre költözik. Azok a szarmaták és cemandrok, kik egyes hun rajokkal együtt a végsőkig ellenálltak a gót terjeszkedésnek Alsó-Pannóniában, Dacia ripensisben Castra Martis városánál kapnak földet megtelepedésre. A gótok által szorongatott másik népcsoport, a sadagarik szintúgy

elhagyják pannóniai földjüket és szkír néptöredékekkel, továbbá egynéhány alán rajjal együtt Kis-Szkítiában, a mai Dobrudzsában szállásolják be magukat. Egyedül Dengizik nem akar megtörni. Mint sebzett vad még utolsókat mar, 469-ben azonban bizánci kézre kerül. Anagastos, *magister militum per Thracias* fejét veszi, melyet karóra tűzve látványosságként mutogatnak a konstantinápolyi csőcseléknek. Egyedül maradva az elárvult hun steppéken bizonyára tudta, miért harcol: a halált akarta.

Ily nagyarányú vándorlás után nem maradhatott túl sok hun a mai oláh és orosz síkságon. Pannóniától egészen a Fekete-tengerig mindenki, aki a hunokkal tartott, áthúzódott római területre. Hogy az elárvult pontusi és dunai síkságot mely nép vette birtokába, az az elmondottak után nem lehet kétséges. A kelet felől betörő ogur-törökök a saragurok vezetése alatt átgázolnak az akatzirok harcias népén és ellenállhatatlan erővel özönlenek egészen a Kaukázus hegyláncolatáig. Eredményes perzsiai hadjáratuk után (466) csakhamar átkelnek a Donon és a pannóniai Sirmiumig meg sem állnak. Közvetlenül felbukkanásuk után szövetségre lépnek a bizánci császárral és a szövetség több éven keresztül kiállja a próbát. 482-ben Zenon császár segítségül hívja őket a keleti gótok ellen, akikkel azután Sirmium környékén véres csatákat vívnak. De már 499 után ellenségesen lépnek fel Bizánccal szemben és pusztítják Trákiát és Moesiát. Ezt az új, hatalmas népet a források több alkalommal „bolgárnak" nevezik, ami „keveréket" jelent. A bolgárok nyelvéről sikerült kimutatni,

hogy elütött a hunok nyelvétől. Mert míg ez utóbbiak azt a török nyelvet beszélték, amelyet a türkök, ujgurok vagy az európai avarok, addig a bolgárok eredeti nyelve igaz, török volt, de csuvasos nyelv volt, melyben az előbb említett nyelvjárások *z*-je helyén *r*-et találunk. Ez is azt mutatja, hogy a Pontusnál és az Al-Duna mentén kialakuló új nomád „birodalom" vezető rétege nem a hun, hanem az ogur volt. Az a kevés hun néptöredék, melyet a hódítók új hazájukban találtak, már nem sokat változtatott a törzsszövetség ogur jellegén. Az új uralkodó dinasztia, hogy híre és neve még nagyobb, még félelmetesebb legyen, persze magáévá tette a Pontusnál és az Al-Dunánál továbbélő helyi hun hagyományt és Attilát meg Irneket mitikus őseivé fogadta. Különben a magyarok is büszkén hangoztatták hun eredetüket. De ismerünk más példákat is. Az eftaliták messze keletről jöttek a kusánok Oxus-menti országába, mégis uralkodóik, a leigázott kusánok nagyhírű dinasztiájából származtatták magukat.

A hun birodalom szétesett, az uralkodó nép felmorzsolódott. Csak most, az összeomlás percében tudódott ki, hogy a hatalmat egy maroknyi nomád nép tartotta kezében a Káspi-tótól egészen a dán szigetekig. Elbuknak, akik még nemrégiben az egész világ leigázásáról ábrándoztak, rövid pár év alatt. A „királyi törzs" apró törzsekre, rajokra, csoportokra hullott szét. Egyesek megmaradtak a steppén és felolvadtak az új államképződményekben és népi alakulatokban. Legtöbbjük azonban tovább harcolt, bár idegen zsoldban. Bizánc katonája lett Irnek, Attila

kedves fia, és példáját mások is követték. A következő években nincs olyan távoli garnizon, ahol ne élne császári zsoldban egynéhány hun Attila népéből. A tiszti és hadvezéri állásokat elárasztják ezek a barbárok, az imperium hajdani ellenfelei. Nyugaton hasonló a helyzet. A nyugati imperiumot azonban elsősorban azok a germán népek rohanják meg, melyeket mindeddig a hun hatalom tartott féken. Először szkír-herul-rugi elemek játsszák a főszerepet, ők a katonák, ők a vezérek. Nem egy közülük Attila közvetlen környezetéhez tartozott és Rómában a legmagasabb méltóságig vitte. Az az Orestes, aki Iulius Nepost elűzte a császári trónról, hogy helyébe fiát ültesse, az utolsó „római császárt" Nyugaton, Attila egyik meghitt embere volt. Orestest – mint ismeretes – Odovakar buktatta meg. Ő az első itáliai barbár király. Ez az Odovakar azonban annak a szkír Edekonak a fia, akit Attila bizalmával tüntetett ki. Amit „Isten ostora" hatalmának teljében, nagy csaták után sem tudott elérni, azt „szolgái" játszi könnyűséggel kapták meg a sorstól: uralkodtak Róma felett.

A KIADÓ UTÓSZAVA

Kiadónk a magyar polgári történetírás legjelesebb – új kiadásban nem hozzáférhető – munkáit kívánja ismételt megjelentetéssel, vagy esetleg még kéziratban heverő művek publikálásával a szélesebb közönség számára megismerhetővé tenni. Azokat az írásokat, amelyeket a második világháború után nem az adott tudományterület változásának önmozgása, hanem a direkt politikai akarat iktatott ki a tudományos gondolkodásból, az egyetemi tananyagokból, a közkönyvtárakból és az érdeklődő nagyközönség látóköréből. Tudjuk, hogy a megjelentetendő írások témakörében a legtöbb esetben születtek újabb feldolgozások, de hiszünk abban, hogy a történettudományban is vannak állandó, „örök" értékű művek, melyek időszerűségét nem érinti egy-egy részletük (netán egész témakörük) későbbi, mégoly „korszerű" feldolgozásának megjelenése. A kiadó úgy gondolja, hogy a magyar történetírás utóbbi évtizedeiben túl sokáig volt hegemón helyzetben egyetlen ideológia ahhoz, hogy lemondhassunk a XIX. század utolsó és a XX. század első évtizedeinek gondolati sokszínűségét tükröző munkákról.

* * *

Váczy Péter 1904. március 17-én született a Turóc megyei Ruttkán. A középiskolát Kassán végezte, ezután a budapesti egyetem történelmet és művészettörténetet tanult, 1928-ban doktorált. Tanult és kutatott Bécsben, Rómában és Párizsban. 1929-től a Magyar Nemzeti Múzeum Levéltári Osztályán dolgozott, majd 1937-től a budapesti Tudományegyetem magántanára. 1940-től a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. 1940–42 között a kolozsvári Bólyai Egyetem középkori tanszékének, 1942-től a Pázmány Péter Tudományegyetem középkori egyetemes történeti tanszékének tanára. 1949-ben az Akadémia kizárta tagjai köréből, majd rövidesen betiltották történelmi tárgyú előadásait, 1968-ig csak művészettörténész hallgatókat oktathatott. 1989-ben rehabilitálták, ezt követően a Magyar Tudományos Akadémia 1990-ben rendes tagjai közé választotta. Váczy Péter 1994. szeptember 28-án hunyt el.

* * *

Kötetünk érintetlenül közli az eredeti szöveget, tehát nem változtattunk sem az egykori helyesíráson, sem a szóhasználaton. Mindössze a nyilvánvaló elütéseket javítottuk.

Tartalom